

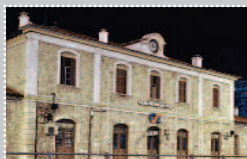
ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ

Επιστοφές Αλκιβιάδου 229
185 36 Πειραιάς

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

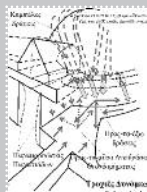
ΤΕΥΧΟΣ 62 - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2018

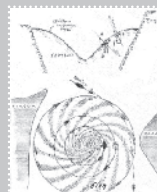
σελ. 4

σελ. 8

σελ. 13

σελ. 16

σελ. 20

3

Γνώμη

«Οι έξυπνες πόλεις»

*Του Γιάννη Πολυχρονόπουλου Προέδρου του Συλλόγου**“Οι φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου, Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά”*

4

Αρχιτεκτονικά

Παλιός Σιδηροδρομικός Σταθμός Πειραιά - Λαρίσης

(Ο Σταθμός της «ξενιτιάς» ή του Αγίου Διονυσίου)

Του Γιώργου Γάρδα, Αρχιτέκτονα Μηχανικού - Πολιτικού Μηχανικού Ε.Μ.Π.

8

Αρχαιογνωστικά

Οι δρόμοι και οι μέθοδοι της Αρχαιογνωσίας.

Η χρησιμότητα της επιγραφικής στην ιστορία

Του Γιώργου Σταϊνχάουερ, Αρχαιολόγου - τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

13

Ερευνητικά

Η τεχνολογία αιχμής των Μινωιτών και Μυκηναίων

στην Ελληνική Επικράτεια κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. (Μέρος 3ο)

*Του Κωνσταντίνου Γιαννακού, Δρα Πολιτικού Μηχανικού, Fellow ASCE,**Μέλους Εταιρείας Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας/ΕΜΑΕΤ.*

16

Τεχνολογικά

Η τεχνολογία στην περιπλάνηση του Οδυσσέως

*Του Θεοδοσίου Τάσιου, Ομότιμου Καθηγητή Ε.Μ.Π. και Προέδρου**της Εταιρείας Μελέτης της Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας (ΕΜΑΕΤ)*

20

Ματιές στην Πειραιϊκή Ιστορία

Κωνσταντίνος Βοθανάκης, ο θαλασσογράφος

Με αφορμή την έκθεση έργων του στο Ίδρυμα Β. και Μ. Θεοχαράκη

*Του Δημήτρη Κρασονικολάκη, Αντιπροέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιά,**Προέδρου Ινστιτούτου Πειραιϊκών Ερευνών*

24

Ιστορικά

Περί Φίλωνος και Θέμιδος

*Του Μιχάλη Βλάχου, Δικηγόρου ε.τ.***“ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”**

Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου “ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ & ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑ”

Αλκιβιάδου 229, 185 36 Πειραιάς • Τηλ.: 210-42.88.018 - Τηλ. & Φαξ 210-42.88.017

• ΚΩΔ. ΕΝΤΥΠΟΥ 035702 • Τεύχος 62 • Ιανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος 2018

ΕΚΔΟΤΗΣ:

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δερβενακίων 24, 185 45 Πειραιάς,

Τηλ. 210-4060000

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ:

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

Πύλης 75-79, 185 33 Πειραιάς

Τηλ.: 210-4121935

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΑΡΔΑ

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

ΓΕΡ.-ΝΙΚ. ΜΠΟΥΓΑΣ

Το περιοδικό κυκλοφορεί εκτός εμπορίου.

Διανέμεται δωρεάν.

Τα ενυπόγραφα άρθρα δεν εκφράζουν υποχρεωτικά τις

απόψεις του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου.

ΑΤΕΛΙΕ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΓΕΩΡΓΙΑ & ΜΑΡΙΑ - ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΡΟΥΣΙΑ Ο.Ε.

Κολλοκοτρώνη 144, 185 36 ΠΕΙΡΑΙΑΣ

Τηλ.: 210-41 82 591, 210-4537521, Φαξ: 210-45 32 911

ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΑΘΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ “ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”

• Δημαρχείο Πειραιά: Πλ. Κοραή 1

• Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά: Χαρ. Τρικούπη 31

Βιβλιοπωλεία:

• ΑΙΓΗΣ: Βασ. Γεωργίου Α΄ 11, Πειραιάς

• ΒΙΒΛΙΟΤΟΠΙΑ: Εθνικής Αντιστάσεως 23, Πειραιάς

• ΝΕΟΣ ΚΥΚΛΟΣ: Καραολή & Δημητρίου 43, Πειραιάς

• ΣΤΑΧΥ: Πραξιτέλους 121 και Τσαμαδού 57

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: «Το λιμάνι του Πειραιά» (1866)*Έργο του μεγάλου Πειραιώτη θαλασσογράφου Κωνσταντίνου Βοθανάκη*

«Οι έξυπνες πόλεις»

του ΓΙΑΝΝΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ

Πρόεδρου του Συλλόγου
"Οι Φίλοι Αρχαιολογικού Μουσείου,
Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων Πειραιά"

Το τελευταίο διάστημα όλο και περισσότερο εισβάλλουν νέες ορολογίες στη ζωή μας, που οφείλονται κυρίως στις νέες ταχύτατες εξελίξεις στην τεχνολογία και στις ανατροπές και βελτιώσεις που αυτές επιφέρουν σε ολόκληρο το πλαίσιο οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Μια από αυτές τις ορολογίες είναι οι "έξυπνες πόλεις". Πρόκειται για μία δυναμική έννοια, ανοικτή στις συνεχώς διευρυνόμενες καινοτομίες που κάνουν την εμφάνισή τους και διεκδικούν ένα νέο ρόλο στα πράγματα. Με λίγα λόγια είναι συστήματα καινοτομίας που βασίζονται στη σύμπραξη των Φορέων Τοπικής Αυτοδιοίκησης και επιχειρήσεων με τους Φορείς έρευνας και τεχνολογίας για τη δημιουργία νέων ψηφιακών υπηρεσιών. Είναι μια ολιστική θεώρηση των πόλεων στο σύγχρονο πλαίσιο ανταγωνιστικότητας που έχει στόχο τη συνεχή βελτιστοποίηση των όρων λειτουργίας των υπηρεσιών, την ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον, την ορθολογικότερη διαχείριση των πόρων και την εφαρμογή μιας διαδραστικής διοίκησης.

Ποιος είναι ο απώτερος στόχος μιας έξυπνης πόλης; Εξασφαλίζει τη συνεχή βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών στο πλαίσιο της βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης. Με τα νέα συστήματα της έξυπνης πόλης ενισχύονται και διαχέονται καλύτερα στους πολίτες οι χρήσιμες πληροφορίες, αναπτύσσονται νέες μορφές επιχειρηματικότητας, δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και νέα επαγγέλματα, διευρύνονται οι αγορές μέσα από δομές διαχείρισης διαδραστικού χαρακτήρα, που εξυπηρετούν τις σύγχρονες λειτουργίες της πόλης, προσελκύονται επενδύσεις.

Οι έξυπνες πόλεις είναι μία νέα τάση στην Ευρωπαϊκή Ένωση που συντελεί στην ενιαία ψηφιακή αγορά. Αφορά τη σχέση τοπικών αρχών, πολιτών, επιχειρήσεων και δομών έρευνας και εφαρμογής καινοτομιών. Δεν υπάρχει τομέας της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής ζωής που να μην μπορούν να επινοηθούν νέες εφαρμογές που κάνουν ευκολότερη την πρόσβαση των πολιτών και διευκολύνουν τη χρήση των παρεχόμενων υπηρεσιών και τις κάνουν ποιοτικά καλύτερες.

Βρισκόμαστε ακόμη στην αρχή αυτής της διαδικασίας και ανοίγεται "πεδίο δόξης λαμπρό" για νέες εφευρέσεις, νέα επιτεύγματα, νέες ψηφιακές εφαρμογές, οι ο-

ποίες βελτιώνουν τις ανθρώπινες ικανότητες δημιουργικότητας και μάθησης. Στην ουσία αποτελούν μέρος της διαδικασίας για την οικονομία και κοινωνία της γνώσης. Συνδυάζουν τις μορφές της ανθρωπίνης, συλλογικής και τεχνητής ευφυΐας, πράγμα που οδηγεί στον επαναπροσδιορισμό της πόλης και των λειτουργιών της στη σύγχρονη εποχή.

Ενδεικτικά ορισμένες υπηρεσίες που προσφέρονται από τις "έξυπνες πόλεις" είναι ηλεκτρονική διακίνηση εγγράφων, ηλεκτρονικές εγγραφές, ηλεκτρονική υπογραφή, ηλεκτρονικές πληροφορίες, ηλεκτρονική στάθμευση, ενοποιημένες ιατρικές και κοινωνικές υπηρεσίες, ηλεκτρονική ξενάγηση και περιήγηση στην πόλη, ασύρματο δίκτυο. Επίσης προσφέρονται συστήματα ευφυών μεταφορών, παρακολούθηση ρεωφορείων παροχή πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο, έξυπνες στάσεις, παρακολούθηση στόλου οχημάτων και ανάπτυξη δικτύων πέμπτης γενιάς, έξυπνα φανάρια ρύθμισης της κυκλοφορίας με ευέλικτα προγράμματα, έξυπνος φωτισμός για την εξοικονόμηση ενέργειας, κ.α.

Όλα αυτά τα συστήματα καινοτομίας ενοποιούνται στην πορεία και δημιουργούνται οι λεγόμενες τεχνολογικές συνοικίες, τα τεχνολογικά πάρκα και ισχυροί πόλοι καινοτομίας. Η αμφίδρομη σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στις τοπικές διοικήσεις και στους πολίτες ανάμεσα στις επιχειρήσεις και στη διοίκηση δημιουργεί νέα περιβάλλοντα με βάση τα οποία ανά πάσα στιγμή μπορούν να εντοπίζονται τα προβλήματα και να γίνουν οι κατάλληλες παρεμβάσεις για την επίλυσή τους. Οι δρόμοι της νέας ανάπτυξης των πόλεων μας οδηγούν σε νέα επιτεύγματα που σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες συμβάλλουν στην καλύτερευση των όρων ζωής των ανθρώπων.

Π Ρ Ο Σ Κ Λ Η Σ Η

Οι Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου και των Αρχαιολογικών Χώρων-Μνημείων Πειραιά, και το Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη έχουν την τιμή να σας προσκαλέσουν την **Τρίτη 8 Μαΐου 2018** και ώρα **19:00**, σε εκδήλωση που συνδιοργανώνουν στην Ιστορική Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Λασκαρίδη 2ας Μεραρχίας 36 & Ακτής Μουτσοπούλου, Πειραιάς, με ομιλητή, τον Αρχαιολόγο κ. Παναγιώτη Αθανασόπουλο, και θέμα:
«Οι Πολεμικοί Λιμένες των αρχαίων Αθηνών στη Ζέα και Μουνιχία του Πειραιά».

ΠΑΛΙΟΣ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ-ΛΑΡΙΣΗΣ (Ο ΣΤΑΘΜΟΣ ΤΗΣ «ΞΕΝΙΤΙΑΣ» ή ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ)

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΓΑΡΔΑ Αρχιτέκτονα Μηχανικού Ε.Μ.Π. - Πολιτικού Μηχανικού Ε.Μ.Π.

Κεντρικό τμήμα σταθμού (Δημ. Αϊβαλής, Αρχιτέκτων)

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ο παλιός σιδηροδρομικός σταθμός του Πειραιά (Εικ. 1.2), δίπλα στον ναό του Αγίου Διονυσίου, (Εικ. 3) αποτελεί ένα τοπόσημο της πόλης, ως ένα έργο ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής, ιστορικής και κοινωνικής σημασίας.

Η σημασία του σιδηροδρομικού δικτύου που θα συνέδεε την Πρωτεύουσα και το επίνειό της με τα βόρεια σύνορα της χώρας και με τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, έγινε αμέσως αντιληπτή από όλους και κυρίως από τις Δημοτικές Αρχές του Πειραιά. Ήδη από το 1870 οι αρχές του Πειραιά, συνεδρίασαν αρκετές φορές εκδίδοντας ψηφίσματα που αιτιολογούσαν τους λόγους που το κατέτασσαν σε στρατηγικό στόχο για την ανάπτυξη του Εθνικού Εμπορίου, παραχωρώντας και χώρο για την ίδρυση του σταθμού.

Η πρώτη ονομασία του σταθμού ήταν "Σταθμός Λαμιακού Σιδηροδρόμου", αφού τότε η Ελλάδα τελείωνε στην Λαμία. Μετά από ατέλειωτες συζητήσεις και διαφωνίες που δι-

ήρκεσαν περίπου 20 χρόνια, το 1889 ανέλαβε να κατασκευάσει την γραμμή η Αγγλική εταιρεία Eckerley και να υλοποιήσει το όραμα του Χαρίλαου Τρικούπη. Το 1891 εκπονήθηκαν τα σχέδια του σταθμού. Το 1894 η εταιρεία που α-

Εικ. 1 Piraeorama

Εικ. 2 Pireorama

Εικ. 3. Αγ. Διονύσιος (Google)

νέλαβε την κατασκευή του δικτύου, πτώχευσε. Ακολούθησε ο ατυχής πόλεμος του 1896-1897 και η πτώχευση της χώρας. Τελικά, το 1902, ανέλαβε την κατασκευή του δικτύου μία εταιρεία θυγατρική του Βαρόνου De Reuter και της Γαλλικής εταιρείας Μπατινιόη, που κατασκεύαζε σιδηροδρομικά δίκτυα και σταθμούς σε όλη την Ανατολή και υλοποίησε τα ήδη υπάρχοντα έτοιμα σχέδια. Τα εγκαίνια του σταθμού, έγιναν στις 6-3-1904 από την Βασιλική οικογένεια. Το 1906 η γραμμή επεκτείνεται στα σύνορα έξω από την Λάρισα στο Παπαπούλη, τερματικός σταθμός του δικτύου. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και την απελευθέρωση της Βόρειας Ελλάδας, το 1916, συνδέθηκε με την Θεσσαλονίκη.

Ο σταθμός του Πειραιά, ονομάστηκε και "σταθμός της Ξενιτιάς", αφού αποτέλεσε την αφετηρία αναχώρησης μεταναστών, κυρίως μετά το 1950, για

καλύτερη ζωή στην Βόρεια Ευρώπη.

Χαρακτηριστικό για την περιοχή, είναι το πέρασμα του τραίνου ανάμεσα στα σπίτια (!) (Εικ. 4,5) και κάτω από την γέφυρα του Ρεμπέτη (Εικ. 6,7), μια λιθόκτιστη γέφυρα μπροστά από τον σταθμό, η οποία ένωνε τον Πειραιά με τη Δραπετσώνα. Αυτή ήταν η γέφυρα από την οποία εάν περνούσες ήταν κάτι σαν πρώτο βήμα για να γίνεις ρεμπέτης. Ο σταθμός λειτούργησε από το 1904 έως το 2004, οπότε σταμάτησε η λειτουργία του.

Ο περιβάλλον χώρος, επεκτείνεται προς την Ηετιώνεια Πύλη (Εικ. 8,9). Μετά από ανασκαφές που διενήργησε η ΚΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στην περιοχή, αποκαλύφθηκε η συνέχεια της τάφρου του οχυροματικού συγκροτήματος της Ηετιώνειας Πύλης των αρχαίων τειχών του Πειραιά. Το 2004, λόγω της γειτνίασης με την Ηετιώνεια Πύλη αλλά και της Αρχιτεκτονικής του αξίας, ο σταθμός χαρακτηρίστηκε ως μνημείο από το Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων.

Β. Ο ΣΤΑΘΜΟΣ

Όπως αναφέρθηκε ήδη, τα σχέδια του σταθμού, εκπονήθηκαν το 1891 (Εικ. 10,11), πολύ πριν από την έναρ-

Εικ. 4 Pireorama

Εικ. 5 Naftemporiki

Εικ. 7 Γέφυρα του Ρεμπέτη (Pireorama)

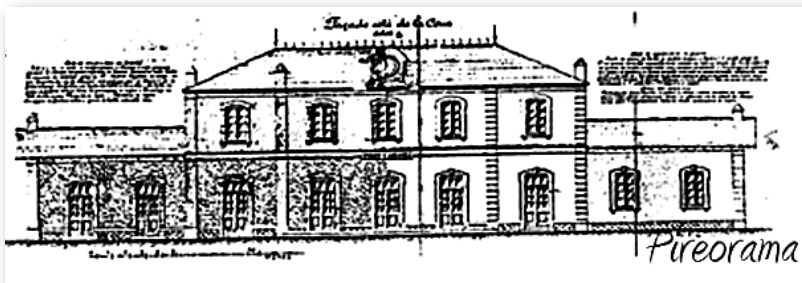
Εικ. 8. (Google)

Εικ. 6 Γέφυρα του Ρεμπέτη (rempetikoge069)

Εικ. 9 Ηετιώνεια Πύλη (google)

Εικ. 10 Κύρια Όψη-1891 (pireorama)

Εικ. 11 Πίσω Όψη -1891 (pireorama)

Εικ. 12 Το Ρολόϊ (Pireorama)

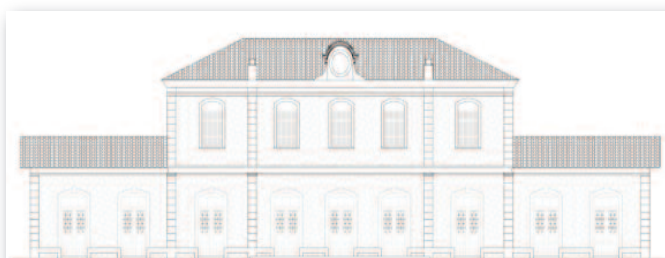

Εικ. 13 Εκδοτήρια εισιτηρίων (Pireorama)

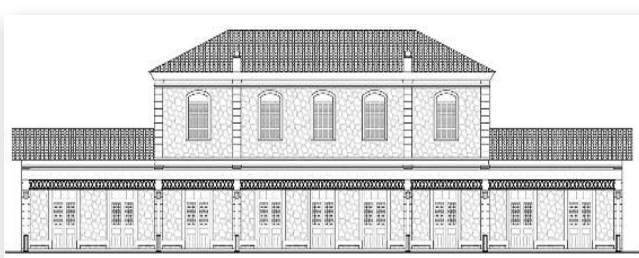
ξη κατασκευής του, Η κύρια πρόσοψη, όπου και η είσοδος του σταθμού, είναι στην ανατολική πλευρά του κτιρίου και αντικρίζει το λιμάνι του Πειραιά. Έχει κατασκευαστεί από εμφανή λαξευτή λιθοδομή. Χαρακτηρίζεται από απόλυτη συμμετρία: Στη μέση υπάρχει το επιβλητικό διώροφο τμήμα με το χαρακτηριστικό ρολόι στην κορυφή (Εικ. 12), ενώ δεξιά και αριστερά επεκτείνεται σε δύο μικρά ισόγεια κεραμοσκεπή τμήματα. Το κεντρικό διώροφο τμήμα, με τετράκλινη κεραμοσκεπή, εξέχει από τις ισόγειες επεκτάσεις του, τονίζοντας την σημασία του στην λειτουργία του σταθμού, αφού σ' αυτό υπήρχε η βασική αίθουσα αναμονής και τα εκδοτήρια των εισιτηρίων (Εικ. 13). Η όψη του, διαμορφώνεται από τέσσερις κατακόρυφους πεσσούς και οριζόντιο γείσο που διαχωρίζει τους δύο ορόφους (Εικ. 14). Όλα τα ανοίγματα φέ-

ρουν καμπύλα μονοκλιτικά υπέρθυρα που στηρίζονται σε κατακόρυφους πεσσούς. Τα κουφώματα είναι ξύλινα ταμπλαδωτά και φέρουν τζαμηλίκια με όμορφα "περαστά" κάγκελα. Όπως αναφέρει ο Αρχιτέκτων Δημ. Αϊβαλής, που συνέταξε τον Ιούλιο του 2012 την "Τεκμηρίωση για την ανάπλαση του σιδηροδρομικού σταθμού Αγίου Διονυσίου στον Πειραιά", ο σταθμός αποτελεί δείγμα της Γαλλικής βιομηχανικής Αρχιτεκτονικής της εποχής του, και με βάση την λειτουργική διάταξη και μορφολογία του, μπορεί να καταταγεί στην κατηγορία των επαρχιακών σταθμών Α' τάξεως με ομοιοδή κτίρια σταθμών αυτά της Χαλκίδας, της Λαμίας και τον παλιό σταθμό Λαρίσης.

Η δυτική όψη του σταθμού, όπου η αποβάθρα και οι σιδηροδρομικές γραμμές, έχει την ίδια μορφολογική διάταξη με την πρόσοψη (Εικ. 15). Η αποβάθρα, σε όλο το πλάτος της πρόσοψης, καλύπτεται από μεταλλικό υπόστεγο. Το υπόστεγο αυτό, όπως αναφέρει ο Αρχιτέκτων Δημ. Αϊβαλής, στηρίζεται σε περίτεχνα μεταλλικά υποστηλώματα με αυλακώσεις που καταλήγουν σε κιονόκρανα που φέρουν εντυπωσιακές δοκούς στήριξης της στέγης (Εικ. 16,16α,17) και έχει κατασκευαστεί σε δεύτερο χρόνο, αφού στα σχέδια της μελέτης το στέγαστρο προβλεπόταν να κατασκευαστεί σε πρόβολο.

Εικ. 14 Κύρια Όψη (Αρχιτ. Δ. Αϊβαλής)

Εικ. 15 Δυτική Όψη (Αρχιτ. Δ. Αϊβαλής)

Εικ. 16 Αποβάθρα (Δ.Αϊβαλής)

Εικ. 16α Αποβάθρα (Pireorama)

Εικ. 17 Στέγαστρο (Δ. Αϊβαλής)

Τα δύο ισόγεια τμήματα του σταθμού, δεξιά και αριστερά του κεντρικού τμήματος του κτιρίου, στέγαζαν τα γραφεία του προσωπικού και αποθηκευτικούς χώρους (Εικ. 18). Δύο κλίμακες που ξεκινούσαν από αυτά, συνδέαν το ισόγειο με τον όροφο (Εικ. 19,20) του κεντρικού τμήματος, όπου είχε προβλεφθεί η κατοικία του σταθμάρχη.

Γ. ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΧΡΗΣΗ

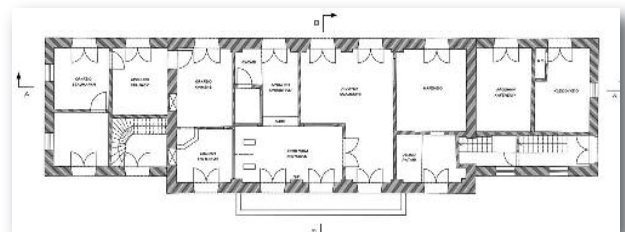
Με την ευκαιρία των Ολυμπιακών αγώνων της Αθήνας το 2004, το κτίριο ανακαινίσθηκε, ανακατασκευάστηκαν οι γραμμές και τοποθετήθηκαν πυλώνες ηλεκτροκίνησης των γραμμών, για να λειτουργήσει ο σταθμός το 2004. Ωστόσο το πλάνο αυτό δεν προχώρησε με την επέκταση του προαστιακού σιδηροδρόμου στον παλιό σταθμό του ΟΣΕ (Πελοποννήσου) δίπλα από τον σταθμό του ΗΣΑΠ, και ο σταθμός που τελείωσε μετά το 2004 εγκαταλείφθηκε, με αποτέλεσμα την ερήμωση αθήλα και σωρεία καταστροφών από βανδαλισμούς αφού δεν υπάρχει προστασία και φύλαξη.

Το 2012, παραχωρήθηκε για 25 χρόνια η χρήση του κτιρίου και της σιδηροδρομικής γραμμής από την ΓΑΙΟΣΕ στον Δήμο Πειραιά, με την προοπτική να λειτουργήσουν στις εγκαταστάσεις του ένα Μουσείο, αφιερωμένο στο ρεμπέτικο τραγούδι, ένα πολιτιστικό κέντρο, χώροι πρασίνου και αναψυχής, καθώς και ποδηλατόδρομος παράλληλα με τις παλιές γραμμές του τραίνου.

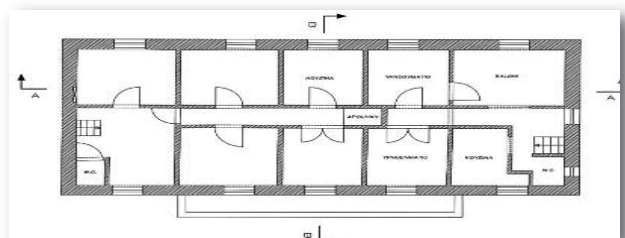
Ευχαριστούμε τον Αντιδήμαρχο Πειραιά Αρχιτέκτονα Κυριάκο Σιγαλάκο και την Αρχιτέκτονα του Δήμου Πειραιά Ασημίνα Κυρίτση, για την βοήθειά τους στην συλλογή και παροχή στοιχείων για τον σταθμό του Πειραιά.

Πηγές:

- Δημ. Αϊβαλή, Αρχιτέκτονα: "Τεκμηρίωση για την ανάπλαση του σιδηροδρομικού σταθμού Αγίου Διονυσίου στον Πειραιά", Μελέτη Ιούλιος 2012.
- Στεφ. Μίλλεσης, Pireorama ιστορίας και πολιτισμού: "Σιδηροδρομικός Σταθμός Πειραιώς - Λαρίσης (Αγίου Διονυσίου)"
- ΤΡΑΙΝΟΣΕ: "Ο παλιός Σταθμός του Πειραιά"
- naftemporiki.gr: Μνημείο ο παλιός σιδηροδρομικός σταθμός στο λιμάνι του Πειραιά 4-7-2014
- protothema.gr: Μνημείο χαρακτηρίστηκε ο παλιός Σιδηροδρομικός Σταθμός Αγ. Διονυσίου Πειραιά
- Διαδίκτυο

Εικ. 18 (Θ. Ζούλιας - Ν.Λινάρδος)

Εικ. 19 Οροφος (Θ.Ζούλιας-Ν.Λινάρδος)

Εικ. 20

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑΣ: Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Εδώ και πάνω από δέκα χρόνια στο περιοδικό αυτό, προσπαθήσαμε να δώσουμε μια όσο το δυνατό πληρέστερη εικόνα ενός κόσμου, από τον οποίο μας χωρίζουν χιλιάδες χρόνια και κοσμοϊστορικές αλληγές. Σε όλο αυτό το διάστημα πολλοί από τους αναγνώστες της στήλης πιθανόν να αναρωτήθηκαν, πώς ελέγχεται η ιστορική αλήθεια των πληροφοριών πάνω στην οποία αυτή βασίζεται.

Υπάρχουν δύο βασικοί δρόμοι προσέγγισης της αρχαιότητας: ο πρώτος είναι τα αρχαία κείμενα, ο δεύτερος τα μνημεία.

Α. Τα ιστορικά και λογοτεχνικά κείμενα προσφέρουν μια συνεχή και συνεκτική

αλλά και πολύπλευρη εικόνα της εποχής: δεν περιγράφουν μόνο γεγονότα, ανθρώπους και κτήρια, αλλά συγχρόνως εκφράζουν τον τρόπο αντίληψής των, αποκαλύπτουν σύγχρονα αισθήματα, ιδέες και προβληματισμούς. Ωστόσο, παρά την επίμονη προσπάθεια γενεών φιλολόγων να δημιουργήσουν πάνω σ' αυτά ένα σταθερό υπόβαθρο για τη γνώση σε βάθος της αρχαιότητας, αυτή συνεχώς φεύγει μέσα από τα χέρια μας: τα κείμενα μας δεν σώζονται στην αρχική τους μορφή, ούτε στο σύνολό τους. Πρόκειται για ένα κλειστό σύνολο από βυζαντινά κυρίως αντίγραφα, με ό,τι αυτό σημαίνει ως προς τα πιθανά λάθη και τις παραλείψεις, τα οποία επηρέησαν από ένα τεράστιο σύνολο έργων, με κριτήρια γενικώς αποδεκτά, που όμως εκφράζουν ενδιαφέροντα και αντιστοιχούν σε προβληματισμούς ανθρώπων άλλων εποχών. Πόσες δεν είναι οι πληροφορίες που παραλείπονται ως αυτονόητες ή άνευ σημασίας, καθώς ο συγγραφέας ακόμα και ένας θουκυδίδης δεν είναι σε θέση να διαγνώσει τη σπουδαιότητα τους για μας, π.χ. του οικονομικού παράγοντα, ή πάλι αποσιωπούνται ή και παραποιούνται, γιατί δεν συμφωνούν με τις απόψεις του.

Β. Διαφορετική είναι η περίπτωση της άμεσης, δηλαδή μέσα από τα υλικά κατάλοιπα ("επί τον τύπον των ήλων") προσέγγισης, που προσφέρει η αρχαιολογία και οι αρχαιολογικές μέθοδοι.

Την πρώτη θέση κατέχει εδώ η ανασκαφική έρευνα, αυτό το ξεδίπλωμα στρώμα με στρώμα του παρελθόντος, που μας επιτρέπει να ξανακερδίσουμε το χρόνο ανακαλύπτοντας στα επάλληλα στρώματα του εδάφους που το σκέπασαν, τις διαδοχικές μορφές (κτήρια, σκεύη, νομίσματα, επιγραφές) της κατάληψης του χώρου, τη διάρκεια και τις συνθήκες τις διακοπής τους.

Σ' αυτό το σιωπηλό κόσμο των αντικειμένων, θα δώσει φωνή η επιγραφική. Αντικείμενο της είναι τα κάθε είδους χαραγμένα σε άφθαρτο υλικό (πέτρα, πηλό χαλκό, μολύβι) δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα: από τα πρόχειρα σημειώματα (graffiti) σε κεραμικά όστρακα έως τους νόμους της πολιτείας. Η σημασία που έχει για μας η ε-

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ
Αρχαιολόγου
τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

πιγραφική βασίζεται στον επιγραφικό χαρακτήρα του ελληνο-ρωμαϊκού πολιτισμού. Τούτο δεν είναι αυτονόητο, ούτε αποτελεί τον γενικό κανόνα. Επιγραφές θα συναντήσουμε σήμερα μόνο στα ηρώα των πεσόντων, στα νεκροταφεία, στη σήμανση των δρόμων, σπανιότερα (σε απομίμηση της ρωμαϊκής πρακτικής) στις προσόψεις των εκκλησιών και των δημόσιων κτηρίων.

Τελείως διαφορετικά ήταν τα πράγματα στην αρχαιότητα. Αρκεί η επίσκεψη σε ένα μεγάλο ιερό ή σε μια αρχαία αγορά για να αντιληφθούμε τη σημασία του επιγραφικού μνημείου στον αρχαίο κόσμο. Η επιγραφική παράδοση θα διατηρηθεί έως το τέλος της αρχαιότητας και θα καλύψει ένα γεωγραφικό χώρο, ο οποίος χάρη στις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, την πολιτισμική ακτινοβολία του ελληνισμού, και τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία θα καταλάβει στο μεγαλύτερο μέρος της οικουμένης. Δεν υπάρχει μέρος του ελληνικού κόσμου, δεν υπάρχει περίοδος της ελληνικής ιστορίας ή πλευρά της αρχαίας κοινωνίας που να μη φωτίζεται με νέο φως χάρη στις επιγραφές. Οι κατάλοιποι στις πήλινες πινακίδες της γραμμικής Β αποτελούν ένα χαρακτηριστικό δείγμα της οικονομίας ενός ανακτορικού πολιτισμού, όπως από την άλλη πλευρά η ανάπτυξη της επιγραφικής συνήθειας και η εξέλιξη του επιγραφικού τύπου του ψηφίσματος του δήμου στην Αθήνα συμβαδίζει με τη δημοκρατική ολοκλήρωση της πόλης, η σπάνις, η λακωνικότητα και ο συντηρητισμός του τύπου των σπαρτιατικών επιγραφών με το πολίτευμα της Σπάρτης, οι βασιλικές επιστολές των ελληνιστικών βασιλείων και τα προστάγματα των ρωμαίων αυτοκρατόρων με την μοναρχική βάση αυτών των καθεστώτων.

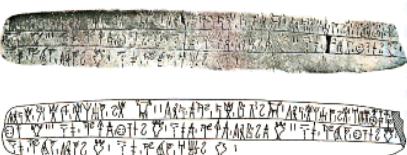
Πέρα από τη συγκεκριμένη ιστορική πληροφορία, το κοινό χαρακτηριστικό των επιγραφών - εκείνο που τις διακρίνει από τις φιλολογικές πηγές μας - είναι η αυθεντικότητα και η αμεσότητα του λόγου

Εικ. 1. Το κράνος του Μιλητιάδη, αφιερωμένο στο Δία (Μουσείο Ολυμπίας)

Εικ. 2. Η επιγραφή στήλη των πεσόντων της Ερεχθίδος φυλής στο Μαραθώνα

Εικ. 3. Πήλινη πινακίδα με κατάλογο αγγείων από το ανάκτορο της Πύλου

τους. Στην επιγραφή έχουμε την άμεση σύγχρονη των γεγονότων, όχι διαμεσολαβημένη από την προσωπικότητα (το προσωπικό ύφος και αντιλήψεις) του συγγραφέα έκφραση της αρχαιότητας. Είτε προέρχονται από την πόλη, είτε από ιδιώτες αναφέρονται όλες σε σύγχρονα γεγονότα και δείχνουν την πραγματική επίσημη ή ιδιωτική στάση απέναντι σ αυτά. Η απόφαση για δημοσιοποίηση της πολιτικής απόφασης, των τιμών που δίδονται σε ένα πολίτη ή ξένο, των μέτρων δημόσιου ελέγχου ή των δεσμεύσεων από μια συμμαχία, αθλή και ο τρόπος δημοσίευσης ή και αποσιώπησης, οι διορθώσεις και οι παραλείψεις και η πολιτική σκοπιμότητα που αναγνωρίζεται πίσω από αυτές, ακόμα και τα γλωσσικά λάθη αποτελούν ιστορικά στοιχεία το ίδιο σημαντικά, όπως και οι συγκεκριμένες ιστορικές πληροφορίες του κειμένου. Στη διατύπωση διατηρείται το γλωσσικό ιδίωμα και η αντίληψη για τη ζωή, τα πράγματα, τους θεσμούς κ.λπ. της συγκεκριμένης κοινότητας. Σύγχρονο με τα γεγονότα ή τα πρόσωπα στα οποία αναφέρεται, το μνημείο μιλάει τη γλώσσα τους: την επίσημη, πεζή και καμία φορά σκληρή γλώσσα της διοίκησης ή την ωμή ή συγκινητική της βιωμένης άμεσης πραγματικότητας. Δίπλα στον απολογισμό των έργων του Αυγούστου ή τους φορολογικούς καταλόγους της Αθηναϊκής συμμαχίας συναντάμε την προσευχή μιας απλής γυναίκας, τις κατάρες για έναν αντίζηλο ή μια λίστα για ψώνια. Σ' αυτή την αμεσότητα της επαφής με τα γεγονότα και τους ανθρώπους που τα ζούμε οφείλεται η συγκίνηση και η γοητεία που αισθάνεται κανείς μπροστά σε μια επιγραφή. Έχουμε μπροστά στα μάτια μας, χαραγμένα σε μισοσβησμένα γράμματα τα ίδια τα λόγια με τα οποία καταγράφηκε τη στιγμή που πάρθηκε μια μεγάλη απόφαση, εκφράστηκε ένα ιστορικό πρόσωπο,

Εικ. 4. Χάρτης των ελληνικών αλφαβήτων (τα χρώματα δηλώνουν το διαφορετικό κατά περιοχές τρόπο απόδοσης των διπλών συμφώνων)

το όνομα μιας άγνωστης πόλης ή της θεότητας, το ιερό της οποίας σκάβουμε. Μπροστά στο κράνος του Μιθριδάτη στην Ολυμπία και τον κατάλογο των πεσόντων στο Μαραθώνα (ΕΙΚ. 1, 2), η μάχη αποκτά μια επικαιρότητα που δεν μπορεί να μας δώσει η περιγραφή του Ηροδότου.

Η επιγραφική ως αρχαιολογική πληροφορία έχει ωστόσο σύγχρονως με τα προτερήματα (προαναφέρθηκε η αμεσότητα και η αυθεντικότητα) όλα τα μειονεκτήματα της αρχαιολογικής τεκμηρίωσης. Κατ' αρχήν δεν αποτελεί το μοναδικό, ούτε καν το πλέον διαδεδομένο, τρόπο καταγραφής, δημοσίευσης ή αρχειοθέτησης που γνώριζε η αρχαιότητα. Φανταστείτε μόνο μια βιβλιοθήκη που θα έμοιαζε με λιτομείο ή συγγραφέα - λιθοξόο. Οι αποφάσεις της πολιτείας δημοσιεύονταν σε ασπρισμένες σανίδες (λευκώματα) και αρχειοθετούνταν σε ρολά από πάπυρο ή περγαμηνή, όπως και τα βιβλία και οι επιστολές, ενώ για τα πρόχειρα σημειώματα και τα σχολικά κείμενα, χρησιμοποιούνταν τετράδια από ξύλινες πινακίδες αλειμμένες με ασβέστη ή με κερί. Όλα αυτά χάθηκαν, με εξαίρεση την Αίγυπτο, όπου οι κλιματικές συνθήκες επέτρεψαν τη διατήρησή τους, σε τεράστιες μάλιστα ποσότητες, ως απορρίμματα ή σε δεύτερη χρήση ως περιτυλίγματα για τις μούμιες, και αποτελούν αντικείμενο της παπυρολογίας. Αυτό σημαίνει ότι η χάραξη σε πέτρα ή σε μέταλλο υπήρξε αποτέλεσμα επιλογής με συγκεκριμένο σκοπό τη διαίωναση της μνήμης και του κύρους της απόφασης, της συμμαχίας, των χορηγημένων τιμών κλπ. Κάτι που επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι η επιγραφή που έχουμε μπροστά μας αποτελεί τυχαίο εύρημα: η πληροφορία που μας δίνει μπορεί να συμπληρωθεί ή να ανατραπεί από νεώτερα ευρήματα. Τέλος η επιγραφή έχει αποσπασματικό χαρακτήρα. Όχι μόνο γιατί συχνά σώζεται αποσπασματικά. Από την ίδια τη φύση της η πληροφορία αναφέρεται πάντοτε σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο

Εικ. 5. Οinoχόη από την Αττική με εγχάρκτη επιγραφή (ὁς νῦν ὀρχηστῶν πάντων ἀταλότατα παίζει) τελευταίο τέταρτο 8ου αι. π.Χ.

GREEK / GRIECHISCHES	ETRUSCAN / ETRUSKISCHES	PROTO-LATIN / FRÜHLATINISCHES	LATIN / LATINISCHES
Α	Α	Α	Α
Β	Β	Β	Β
Γ	Γ	Γ	Γ
Δ	Δ	Δ	Δ
Ε	Ε	Ε	Ε
Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
Η	Η	Η	Η
Θ	Θ	Θ	Θ
Ι	Ι	Ι	Ι
Κ	Κ	Κ	Κ
Λ	Λ	Λ	Λ
Μ	Μ	Μ	Μ
Ν	Ν	Ν	Ν
Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
Ο	Ο	Ο	Ο
Π	Π	Π	Π
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
Σ	Σ	Σ	Σ
Τ	Τ	Τ	Τ
Υ	Υ	Υ	Υ
Φ	Φ	Φ	Φ
Χ	Χ	Χ	Χ
Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
Ω	Ω	Ω	Ω

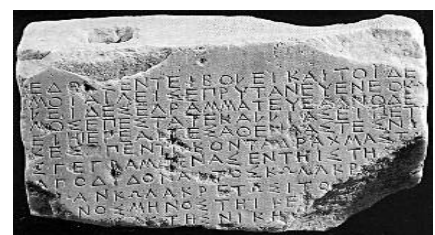
Εικ. 6. Συγκριτικός πίνακας ελληνικού, ετρουσκικού, πρωτολατινικού και λατινικού κλασικού αλφαβήτου

550	525-500	c.480	450	c.420
ΑΑ	Α (συν) Ρ Α (συν)	Α	ΑΒ	ΑΒ
ΒΒ			ΒΒ	ΒΒ
ΓΓ	ΕΕ	Ε	ΓΓ	ΓΓ
ΔΔ			ΔΔ	ΔΔ
ΕΕ			ΕΕ	ΕΕ
ΖΖ			ΖΖ	ΖΖ
ΗΗ	Θ (συν)	Θ	ΗΘ	ΗΘ
ΘΘ			ΘΘ	ΘΘ
ΙΙ			ΙΙ	ΙΙ
ΚΚ	ΛΛ	Λ	ΚΛ	ΚΛ
ΛΛ	ΜΜ	Μ	ΛΜ	ΛΜ
ΜΜ	ΝΝ	Ν	ΜΝ	ΜΝ
ΝΝ	ΞΞ	Ξ	ΝΞ	ΝΞ
ΞΞ	ΟΟ	Ο	ΞΟ	ΞΟ
ΟΟ	ΠΠ	Π	ΟΠ	ΟΠ
ΠΠ	ΡΡ	Ρ	ΠΡ	ΠΡ
ΡΡ	ΣΣ	Σ	ΡΣ	ΡΣ
ΣΣ	ΤΤ	Τ	ΣΤ	ΣΤ
ΤΤ	ΥΥ	Υ	ΤΥ	ΤΥ
ΥΥ	ΦΦ	Φ	ΥΦ	ΥΦ
ΦΦ	ΧΧ	Χ	ΦΧ	ΦΧ
ΧΧ	ΨΨ	Ψ	ΧΨ	ΧΨ
ΨΨ	ΩΩ	Ω	ΨΩ	ΨΩ
ΩΩ			ΩΩ	ΩΩ

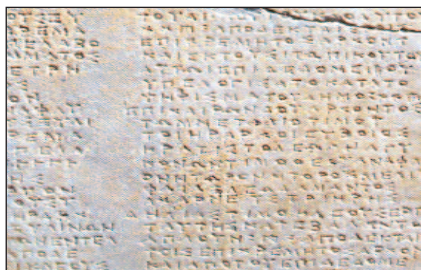
Εικ. 7. Πίνακας εξέλιξης της μορφής των γραμμάτων στις αττικές επιγραφές του 6ου και 5ου αι. π.Χ.

400 α.	300	200-100	100	50-0
ΑΑ	ΑΑ	ΑΑ	ΑΑ	ΑΑ
ΒΒ	ΒΒ	ΒΒ	ΒΒ	ΒΒ
ΓΓ	ΓΓ	ΓΓ	ΓΓ	ΓΓ
ΔΔ	ΔΔ	ΔΔ	ΔΔ	ΔΔ
ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ
ΖΖ	ΖΖ	ΖΖ	ΖΖ	ΖΖ
ΗΗ	ΗΗ	ΗΗ	ΗΗ	ΗΗ
ΘΘ	ΘΘ	ΘΘ	ΘΘ	ΘΘ
ΙΙ	ΙΙ	ΙΙ	ΙΙ	ΙΙ
ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ	ΚΚ
ΛΛ	ΛΛ	ΛΛ	ΛΛ	ΛΛ
ΜΜ	ΜΜ	ΜΜ	ΜΜ	ΜΜ
ΝΝ	ΝΝ	ΝΝ	ΝΝ	ΝΝ
ΞΞ	ΞΞ	ΞΞ	ΞΞ	ΞΞ
ΟΟ	ΟΟ	ΟΟ	ΟΟ	ΟΟ
ΠΠ	ΠΠ	ΠΠ	ΠΠ	ΠΠ
ΡΡ	ΡΡ	ΡΡ	ΡΡ	ΡΡ
ΣΣ	ΣΣ	ΣΣ	ΣΣ	ΣΣ
ΤΤ	ΤΤ	ΤΤ	ΤΤ	ΤΤ
ΥΥ	ΥΥ	ΥΥ	ΥΥ	ΥΥ
ΦΦ	ΦΦ	ΦΦ	ΦΦ	ΦΦ
ΧΧ	ΧΧ	ΧΧ	ΧΧ	ΧΧ
ΨΨ	ΨΨ	ΨΨ	ΨΨ	ΨΨ
ΩΩ	ΩΩ	ΩΩ	ΩΩ	ΩΩ

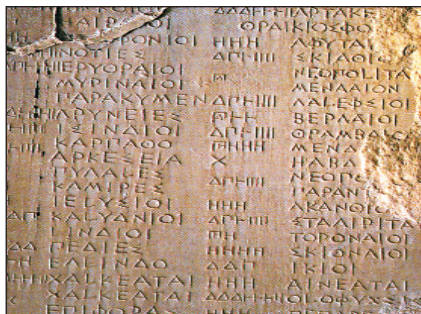
Εικ. 8. Πίνακας εξέλιξης της μορφής των γραμμάτων από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ.

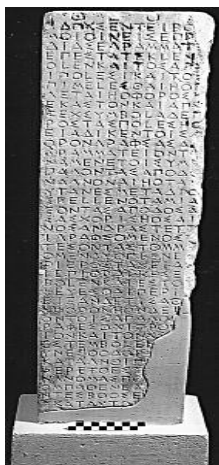
Εικ. 9. Το ψήφισμα για την ιέρεια της Αθηνάς Νίκης από την Ακρόπολη. Οι τελευταίοι τρεις στίχοι σε ιωνικό αλφάβητο (424/3 αι. π.Χ.)

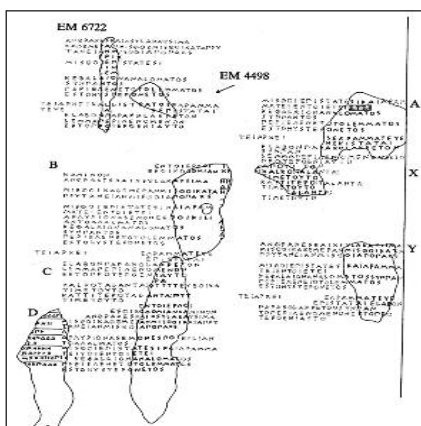
Εικ. 10. Λεπτομέρεια του ναυτικού καταλόγου του έτους 349/8 π.Χ.

Εικ. 11. Λεπτομέρεια της δεύτερης στήλης με τον κατάλογο των απαρχών (1/600) του συμμαχικού φόρου 439/8- 432/1 π.Χ.

Εικ. 12. Το ψήφισμα του Κλεινία για την επιβολή αυστηρότερων μέτρων στην είσπραξη του συμμαχικού φόρου (430-420 π.Χ.)

Εικ. 13. Οι ετήσιοι απολογισμοί εξόδων του ταμείου της Αθηνάς (430-420 π.Χ.)

ή πράγμα: οι επιγραφές "αποτελούν απλώς τα θραύσματα ενός καθρέφτη, που αποδίδουν μεν με μεγάλη ακρίβεια αποσπασματα η στιγμές του αρχαίου κόσμου (Guarduc), το φώς όμως επικεντρώνεται πάντα σε ένα συγκεκριμένο σημείο.

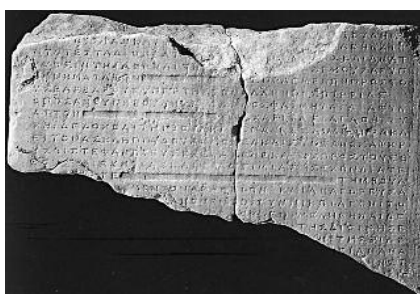
Είναι φανερό συνεπώς ότι δεν μπορεί να φανταστεί κανείς την ιστορία της Ελλάδος γραμμένη με βάση μόνο της επιγραφές. Από την κατανόηση ασυνεχή και αποσπασματική αναφορά σε άτομα και καταστάσεις λείπει ακριβώς το ενιαίο πλαίσιο, η αναφορά στην σύγχρονη ιστορική συγκυρία, και η σκιαγράφηση των πρωταγωνιστών και των καταστάσεων, στοιχεία τα οποία παρέχει μόνο η συνεχής αφήγηση της φιλολογικής πηγής. Κείμενα και επιγραφές πάνε χέρι - χέρι.

Η ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ Η ΓΡΑΦΗ

Δεν πέρασαν 50 χρόνια από τότε που η αποκρυπτογράφηση της συλλαβικής γραμμικής Β' των πήλινων πινακίδων των ανακτόρων της Πύλου, της Κνωσού και της Θήβας, επιβεβαίωσε την ελληνική και τη φυλετική ταυτότητα των "μυκηναίων" βασιλίων, και την κατάκτηση από τους ίδιους της μινωικής Κρήτης (ΕΙΚ. 3). Επίσης, σε μια εποχή από το τέλος των σκοτεινών χρόνων που ακολούθησαν την καταστροφή των ανακτόρων και έως την ακμή του αρχαϊκού ελληνισμού (από τον 8ο έως τον 6ο αι. π.Χ.), όταν τα Ομηρικά έπη καθιερώνουν μια λογοτεχνική γλώσσα, είναι πάλη η επιγραφική, που μέσω της διάδοσης των πρώτων (διαθεκτικών) επιγραφών μας πληροφορεί για τα γεωγραφικά όρια των ελληνικών φυλών και τις μεταξύ τους σχέσεις συγγενείας.

Ακόμα περισσότερες είναι οι ιστορικές πληροφορίες που αποκαλύπτουν ο τόπος της προέλευσης και ο χρόνος της εισαγωγής, της διαμόρφωσης και της διάδοσης του αλφαβήτου. Η παράδοση (Ηρόδοτος

Εικ. 14. Τιμητικό ψήφισμα 255- 250 π.Χ.

3.58, SIG 38: Τεώ: φοινικία) και η προφανής συγγένεια ως προς τη μορφή και την ονομασία των γραμμάτων, αλλά και την κατεύθυνση (από τα δεξιά στα αριστερά) της γραφής, αποδεικνύουν την προέλευση του ελληνικού από το φοινικικό (ή βόρειο σημαντικό) ακροφωνικό αλφάβητο. Ο τόπος ήταν πιθανώς η ελληνική εμπορική παροικία στην ακτή της Β. Συρίας (το Ποσειδίο ή Al Mina), από όπου εύκολα διαδόθηκε στα ελληνικά κέντρα του ανατολικού εμπορίου όπως η Ρόδος, η Κρήτη, Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου. Η διαμόρφωση των τοπικών αλφαβήτων - με την κατά περιοχή διαφοροποίηση στην απόδοση των διπλών συμφώνων, στη χρήση του Σαν αντί του Σίγμα, ή των διαφόρων μορφών των γραμμάτων (του Β, Γ, Δ κλη), είναι ενδεικτική της ανεξαρτησίας και των σχέσεων μεταξύ των ελληνικών πόλεων κατά την εποχή εκείνη (ΕΙΚ.4). Η ευρύτερη χρήση των ελληνικών αλφαβήτων διαπιστώνεται μόλις στο τέλος της γεωμετρικής εποχής, με επιγραφές επιτύμβιες ή αναθηματικές και ευκαιριακού χαρακτήρα γκράφτι πάνω σε αγγεία, κυρίως του ποτού (όπως η αττική οινόχνη των χορευτών (ΕΙΚ. 5) ή το ποτήριον του "Νέστορος") από την Αττική, τη Ρόδο, την Αργολίδα, τη Βοιωτία, την Ετρουρία, την Κόρινθο, την Ιθάκη, την Κάλυμνο, την Αίγινα, και τις Πιθηκούσες. Οι επιγραφές αυτές, όπως και ο ρόλος των Ελλήνων της Μεγάλης Ελλάδος στη δημιουργία του ετρουσκικού και των ιταλικών αλφαβήτων (ΕΙΚ. 6) προσφέρουν την απόδειξη για το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων στο τελευταίο τέταρτο του 8ου αι.

Η ομοιότητα σε όλο τον ελληνικό χώρο εξέλιξη της μορφής των γραμμάτων από τον 5/4ο αι. π.Χ. κ.ε. (ΕΙΚ. 7, 8), όπως και η γενική επικράτηση του ιωνικού αλφαβήτου τον 4ο αι. δείχνουν τη σταδιακή ομοιογενοποίηση του ελληνικού κόσμου και το ρόλο σ' αυτόν των μεγάλων ιωνικών πόλεων και της πολιτικής, οικονομικής και κυρίως πολιτισμικής υπεροχής της Αθήνας. Η εξέλιξη θα ολοκληρωθεί στο επίπεδο της γλώσσας με την εξάφaniση των διαλέκτων και τη δημιουργία και την εξάπλωση της Κοινής στην Ελληνιστική Ανατολή.

Η μορφή των γραμμάτων και η γενική εικόνα της επιγραφής, είναι στοιχεία χρήσιμα όχι μόνο για τη χρονολόγηση (μεγαλύτερη χρονολογική ακρίβεια επιδιώκει η μεθοδική αναγνώριση των χειρών των χαρακτών), αλλά και την κατανόηση του περιεχομένου και του ρόλου της επιγραφής στη συγκεκριμένη περίοδο. Έτσι η εξέλιξη από το μνημειώδες, ακριβώς στοιχημένο (στοι-

κηδόν) κείμενο με τα βαθειά και καθαρά λαξευμένα γράμματα του 5ου, (ΕΙΚ. 9) στα μεγάλα, πυκνογραμμένα κείμενα, με τα συχνά μικροσκοπικά βιαστικά και επιπόλαια χαραγμένα γράμματα πολλών επιγραφών του 4ου (ΕΙΚ. 10), απεικονίζει με τον τρόπο της την υποχώρηση της θέλησης για τη μνημειακή προβολή της πόλης, μπροστά στις πρακτικές ανάγκες μιας ιδιαίτερα προσεκτικής γραφειοκρατίας. Η τάση ολοκληρώνεται με την οριστική εγκατάλειψη τον 3ο αιώνα της στοιχηδόν διάταξης.

2. Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΒΙΟΥ

Η αναγέννηση της αρχαίας ιστορίας από τους μεγάλους ιστορικούς του τέλους του 19ου και των αρχών του 20 αι., αλλή και η συνεχής πρόοδος της κατά τον τελευταίο αυτόν αιώνα, δεν θα ήταν δυνατές χωρίς τη σύγχρονη ανάπτυξη της επιγραφικής. Τούτο ισχύει σε μεγάλο βαθμό ακόμα και για περιόδους, όπως ο 5ος και ο 4ος αι. π.Χ., για τους οποίους χάρη στον Ηρόδοτο, το Θουκυδίδη, τον Ξενοφώντα, τους ρήτορες και το χρονολογικό πινάκα των Αθηναίων αρχόντων που σώζεται στο Διόδωρο, τους μεταγενέστερους πλουτάρχαιους βίους κλη διαθέτουμε μια σίγουρη ιστοριογραφική βάση. Ως προς την πολιτική ιστορία οι επιγραφές επιβεβαιώνουν ή διορθώνουν και σε πολλές περιπτώσεις συμπληρώνουν τις ιστορικές πηγές μας. Αρκεί να αναφερθούν τα επιγραφικά ντοκουμέντα της πολιτικής ιστορίας της κλασικής Αθήνας, ιδιαίτερα της Πρώτης Αθηναϊκής συμμαχίας, π.χ. ο κατάλογος των απαρχών από τον οποίο μαθαίνουμε τον αριθμό των μελών της αθηναϊκής αυτοκρατορίας και την οικονομική κατάστασή τους (ΙΜΛ αρ. 50) (ΕΙΚ. 11), η σειρά των ψηφισμάτων μέσα από τα οποία παρακολουθείται η αυτοκρατορική εξέλιξη της συμμαχίας στην πορεία του Πελοποννησιακού πολέμου (επιβολή κοινών μέτρων και σταθμών, αναπροσαρμογή φόρου το 425 π.Χ. κλη. ΙΜΛ αρ. 45, 46, 68 και 69) (ΕΙΚ. 12), το ιδρυτικό ψήφισμα του 378/7 π.Χ. της άγνοστης στους ιστορικούς του 4ου αι. Β Αθηναϊκής συμμαχίας (RO αρ. 22) κλη. Απόλυτα εξαρτημένη από τις επιγραφές είναι η αποκατάσταση της ιστορίας του 3ου αι. π.Χ., όπως και της αυτοκρατορικής Ελλήδος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της πλούσιας επιγραφικής παράδοσής της έχει ο ρόλος των επιγραφών στην αποκατάσταση της λειτουργίας της αθηναϊκής δημο-

κρατίας, με την οποία ασχοληθήκαμε σε παλαιότερα τεύχη του περιοδικού, αρχίζοντας από τον αριθμό των πολιτών-οπλιτών, την ασφαλέστερη ίσως βάση για τον υπολογισμό του, τον 4ο αι. π.Χ., προσφέρει ο αριθμός των εφήβων στους ετήσιους καταλόγους. Στην απόφαση για χάραξη σε λίθο των ψηφισμάτων που βρίσκουμε στην Αγορά και την Ακρόπολη, όπως και στην προσεκτική διατύπωση του προοιμίου τους, είναι απαραγνώριστη η θέληση της πολιτείας για την κατοχύρωση της γνησιότητας και της νομιμότητάς τους. Ανάλογη είναι η πρόθεση απόλυτης διαφάνειας στη διαχείριση των δημοσίων χρημάτων, που διακρίνεται στις καταγραφές των εκταμιεύσεων για τις εκστρατείες και για τα δημόσια έργα (ΕΙΚ. 13), όπως και στους όρους εκτέλεσης των τελευταίων-παράδειγμα οι λεπτομερείς προδιαγραφές της Σκευοθήκης του Φίλωνος, και οι ναυτικοί κατάλογοι (π.χ. RO αρ. 100) με την λεπτομερή καταγραφή όλων των πλοίων του ναυστάθμου, της κατάστασής τους, των εκκρεμοτήτων και των υπευθύνων (βλ. ΕΙΚ. 10).

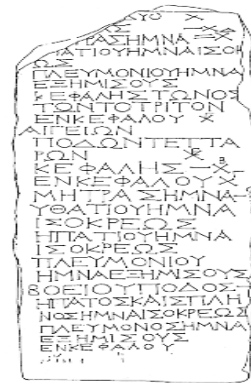
Από την άλλη πλευρά, την παρουσία του άμεσου πολιτικού ελέγχου και το κλίμα της δυσπιστίας απέναντι στους πολιτικούς ηγέτες, αποδεικνύει συμπληρώνοντας τις φιλολογικές πληροφορίες για τη λειτουργία του θεσμού του (εξ)οστρακισμού στον 5ο αι., ο τεράστιος αριθμός των οστράκων που αποκαλύφθηκε στην Αγορά και τα ονόματα των προτεινομένων για εξορία.

Εκτός από το περιεχόμενο, χρήσιμες ιστορικές πληροφορίες δίνει και η ίδια η στήλη: η μορφή της στήλης και οι περιπέτειες της, π.χ. η καταστροφή και η αντικατάσταση μιας στήλης ή η απόξεση ενός νόματος, τίτλων ή τιμών, μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε από κοντά, ιδιαίτερα στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή τις περιπέτειες της αρχαίας πόλης, συνήθως την αλλαγή της πολιτικής της ή την τύχη ενός πολιτικού προσώπου (ΕΙΚ. 14).

Το ίδιο ισχύει και για την ιστορία της γένεσης του γραπτού δικαίου, πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η ελεύθερη ελληνική πόλη. Οι φιλολογικές πληροφορίες - κυρίως στα Πολιτικά και την Αθηναίων Πολιτεία του Αριστοτέλη και στους Βίους (Λυκούργος, Σόλων) του Πλουτάρχου - για την κρητική καταγωγή του δικαίου, τη νομοθεσία του Ζαθέου και του Χαρώνδα, του Πιττακού, του Λυκούργου, του Δράκοντος και του Σόλωνα, είναι εξαιρετικά αποσπασματικές. Η γνώση μας για τα πρώτα νομικά κείμενα οφείνεται στην επιγραφική. Οι

Εικ. 15. Η μεγάλη επιγραφή με τους νόμους της Γόρτυνος 500-460 π.Χ.

Εικ. 16. Αγορανομική επιγραφή, Πειραιάς 1ος αι. π.Χ.

Εικ. 17. Δύο αποσπάσματα από το έδικο του Διοκλητιανού για τις ανώτατες τιμές για κρασιά, λάδια, ξύδια, μέλια, και κρέατα διαφόρων ειδών και ποιοτήτων (β) για τα ημερομίσθια τεχνιτών διαφόρων ειδικοτήτων 301 μ.Χ.

Εικ. 18. Ορόσημο του αθηναϊκού ιερού του Μειλιχίου Διός (5ος αι. π.Χ.)

Εικ. 19. Δημαρχία η Μείζων, ημερολόγιο εορτών και θυσιών του αττικού δήμου της Ερχιάς (Σπάτα Μεσογείων)

Εικ. 20. Η ταφική στήλη του Άνδρωνος. «Εδώ είναι θαμμένος ο Άνδρων, ο οποίος τον μεν ένα γιο του είδε να πεθαίνει, τον δε άλλο υποδέχθηκε πεθαμένος (στον Άδη)» 4ος αι. π.Χ Μουσείο Πειραιά

Εικ. 21. Όστρακα από την Αγορά: «Αφησε το πριόνι κάτω από το κατώφλι της πόρτας του κήπου»

παλαιότερες επιγραφές προέρχονται από την Κρήτη (Δρήρος M-L αρ.2, 650-600 π.Χ.), την Ερέτρια και τη Χίο (ML αρ. 8, 575-550 π.Χ.) Στην περίφημη επιγραφή της Γόρτυνος (M-L αρ.41, 480-460 π.Χ.) (ΕΙΚ. 15) έχουμε την κωδικοποίηση της παλαιότερης νομοθεσίας της πόλης. Το κείμενο του νόμου του Δράκοντος για τις ανθρωποκτονίες (621/0 π.Χ.), η ιστορικότητα του οποίου είχε παλαιότερα αμφισβητηθεί, είναι σήμερα γνωστό χάρη σε μια επιγραφή (IG I² 115 του 409/8 π.Χ.).

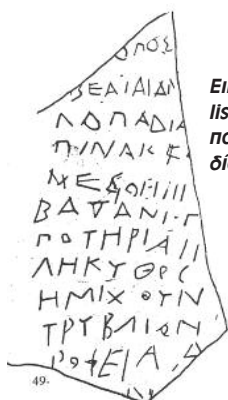
Αν η επιγραφική συμπληρώνει ή επιβεβαιώνει τις γνώσεις μας για τη πολιτική ιστορία, η οικονομική ιστορία της αρχαιότητας οφείλει σ' αυτή την ίδια της την ύπαρξη. Σε αντίθεση με τις μεμονωμένες και τελειώς αποσπασματικές φιλολογικές πληροφορίες διαθέτουμε εδώ ολόκληρες σειρές επιγραφών (αναφέρθηκαν προηγουμένως αυτές των Αθηνών), που επιτρέπουν τον υπολογισμό των κρατικών εσόδων και δαπανών, ή ειδικότερα, πληροφορούν για το κόστος (και τον τρόπο) κατασκευής των τειχών. Μια ολόκληρη κατηγορία οικοδομικών επιγραφών (χαρακτηριστικά δείγματα οι λογαριασμοί του Ερεχθείου, της Ελευσίνος και της Επιδάουρου) παρέχει πολύτιμα στοιχεία για τις τιμές των αγαθών και τις εργατικές αμοιβές. Ιδιαίτερα χρήσιμες για την παρακολούθηση των τιμών των σιτηρών, του λαδιού κλπ κατά την πρώιμη ελληνιστική εποχή είναι οι επιγραφές του ιερού της Δήλου. Για τον έλεγχο των τιμών μας πληροφορούν οι αγορανομικές επιγραφές, όπως για παράδειγμα αυτή για τα εντόσθια και τα ποδαράκια που προσφέρονταν στα εφθοπωλεία (=πατοατζήδικα) του Πειραιώς (ΕΙΚ. 16). Το αποκρύφωμα θα αποτελέσει εδώ το Διοκλητιάνειο έδικτο για τις ανώτατες τιμές όλων των αγαθών και των υπηρεσιών, ένα πολύτιμο μνημείο που σώζεται αποσπασματικά σε ένα τεράστιο αριθμό αντιγράφων, το οποίο είναι εξαιρετικά χρήσιμο για τη γνώση του

υλικού πολιτισμού της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. (ΕΙΚ. 17 α-β).

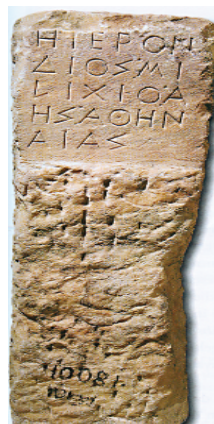
Ακόμα πιο ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες για ένα σημαντικό τομέα της αρχαίας ιστορίας, την αγροτική οικονομία, η οποία έως το τέλος της αρχαιότητας εξακολουθεί να αποτελεί τον πυρήνα της οικονομίας της πόλης. Στην επιγραφή των απαρχών της Ελευσίνος (IG II² 1672) οφείλουμε τη μοναδική και εξαιρετικά χρήσιμη πληροφορία για την παραγωγή της Αττικής σε δημητριακά (σιτάρι και κριθάρι), για ένα συγκεκριμένο έτος (το 329/8 π.Χ.). Η στροφή τον 4ο αι. στην αγροτική επένδυση, που γνωρίζουμε από αναφορές στους ρήτορες τεκμηριώνεται και αποκτά συγκεκριμένη μορφή στις επιγραφές των μισθώσεων και των πωλήσεων δημοτικών και θρησκευτικών γαιών, και τον πολυπληθασισμό των όρων υποθηκών (ΕΙΚ.18). Από μια σειρά αθηναϊκών ψηφισμάτων προς τιμήν ξένων σιτεμπόρων (RO αρ. 95), και από μια επιγραφή της Κυρήνης (RO αρ. 96), που αφορά στην αποστολή σίτου σε ένα μεγάλο αριθμό ελληνικών πόλεων, πληροφορούμεθα για την έκταση της σιτοδείας σε όλο τον ελληνικό χώρο στη δεκαετία 330-320 π.Χ.

Οι επιγραφές μας επιτρέπουν τέλος να προσεγγίσουμε την εσωτερική ζωή της αρχαίας πόλης και των πολιτών. Είναι εδώ που διαπιστώνονται οι διάφορες μορφές της οριστικής παρακμής της έννοιας της αρχαίας πόλης: ο πολυπληθασισμός των διαφόρων ενώσεων ιδιωτικών συμφερόντων και επαγγελματικών συντεχνιών, των τιμών για ντόπιους και ξένους ευεργέτες και πάτρωνες, και των περιπτώσεων διπλής υπηκοότητας, τέλος η ουσιαστική κατάλυση της δικαστικής εξουσίας της πόλεως με την προσφυγή στους ξενοδίκες ή αργότερα στον αυτοκράτορα.

Πιο κοντά στη μικροϊστορία και στον καθημερινό άνθρωπο βρίσκονται οι πλούσιες πληροφορίες για την εξέλιξη του θρησκευ-

Εικ. 22. Shopping list για διάφορα ποτήρια, πιάτα, δίσκους κλπ

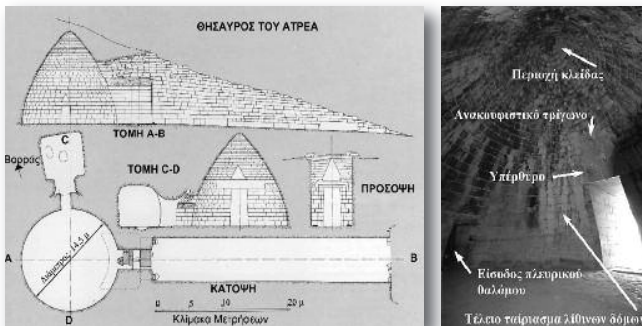
Εικ. 23. Ορόσημο του ιερού του Μελιχίου Διός, της Γης και της Αθηνάς, 5ος αι.

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΙΧΜΗΣ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ 2η ΧΙΛΙΕΤΙΑ π.Χ.

ΜΕΡΟΣ 3ο: Κατασκευές Θολωτών Τάφων 3η-2η Χιλιετία π.Χ.

Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού¹

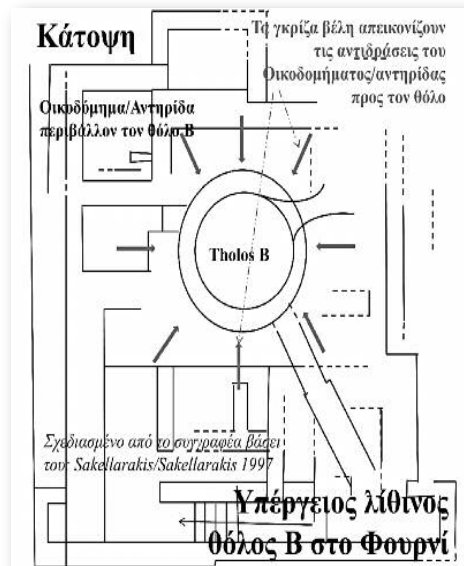
Στα προηγούμενα δύο τεύχη άρχισε η παρουσίαση της - πολύ προωθημένης για την εποχή της - αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας, στον Αρχιτεκτονικό Σχεδιασμό και Μελέτη και στην Κατασκευή των Οχυρώσεων. Η Δομοστατική Μηχανοτεχνία/Structural Engineering² φθάνει στο απόγειό της με την μελέτη, σχεδιασμό και κατασκευή των θολωτών τάφων. Αξίζει πάντως να τονισθεί ότι η χρήση των όρων 'Μηχανικός' και 'Μηχανοτεχνία' για τους εμπειροτέχνες αρχιμάστορες εκείνης της εποχής γίνεται καθ' υπερβολήν, επιχειρεί όμως να αποδώσει με σημερινούς όρους τη λειτουργία των ανθρώπων εκείνων οι οποίοι συνέλαβαν, σχεδίασαν και υλοποίησαν τόσο πολύπλοκες κατασκευές. Οι θολωτοί τάφοι είναι μεγάλοι, υπέργειοι στην αρχική τους μορφή και υπόγειοι στο τελικό στάδιο ανάπτυξής τους, χώροι οι οποίοι στεγάζονται με τριδιάστατη αψίδα (Σχήμα 1, υπόγειος θολωτός τάφος του "Ατρέα").

Σχήμα 1. Μυκήνες: Θολωτός Τάφος "Θησαυρός του Ατρέα" (με διάμετρο 14,5 μ)· σχέδια βάσει των αναρτημένων στον αρχαιολογικό χώρο (αριστερά), φωτογραφία του εσωτερικού (δεξιά).

Σύμφωνα με την καθηγήτρια Κθ. Παθυβού, την αρχιτέκτονα των ανασκαφών στο Ακρωτήρι της Θήρας: "αν υπήρχε κάτι, που αξίζει το θαυμασμό μας, στη Μυκηναϊκή οικοδομική τεχνολογία, και το οποίο απαιτεί επιστημονική ανάλυση, είναι η κατασκευή μεγάλων κυψελωτών θολωτών τάφων με την τεχνική του 'θόλου-οροφής' με εκφορά. Είναι οι πλέον υπερμεγέθεις κατασκευές της προϊστορικής εποχής - ίσως του αρχαίου κό-

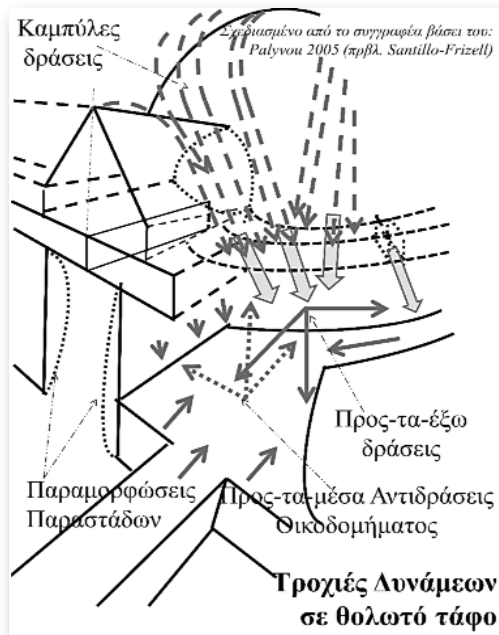
σμου-, τουλάχιστον μέχρι τις κατασκευές που χτίστηκαν με τοιχοποιία κατειργασμένης/ξεστής λιθοδομής" [1, 2 σελ. 29-30]. Ο τριδιάστατος θόλος από ξεστή/άξευτη λιθοδομή -που χρησιμοποιήθηκε ως οροφή σε θολωτούς τάφους- με τέλεια εφαρμογή των λίθων, είναι ένα σύστημα διαδοχικά προεξέχοντων δακτυλίων, με πολύ παχέα στρώματα από γαιώδη επικωμάτωση επί του τάφου, που καλύπτουν διαδοχικά με το προεξέχον τμήμα τους το προς γεφύρωση κενό (Σχήμα 1: τέλειο ταίριασμα των λίθων στους αρμούς· φύλλο χαρτιού δεν μπορεί να εισέλθει· Σχήμα 4). Η απαιτούμενη προωθημένη ικανότητα για τη σύλληψη, τον σχεδιασμό και την κατασκευή ενός θόλου (σε μεγάλα ανοίγματα: 14,5 μ. στον "Θησαυρό του Ατρέα"), προϋποθέτει πραγματική "έμπνευση και πνεύμα Μηχανικού", πρωτοτυπία και πολύ υψηλό τεχνολογικό επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων [3 σελ.756-759].

Σχήμα 2. Θολωτός Τάφος Β -με λίθινο θόλο- στο Φουρνί Αρχαίων χρονολογούμενος την ΠΜΙΙ (2900-2300 π.Χ.)· το περιβάλλον τον θόλο κτίριο λειτουργεί ως αντηρίδα.

1. Δρ. Πολιτικός Μηχανικός, Fellow ASCE, Μέλος: Εταιρεία Μελέτης Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας/ΕΜΑΕΤ.

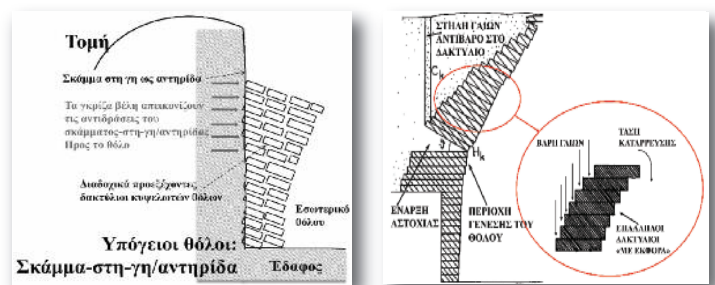
2. Ορολογία για τον μόνο τομέα επιστημονικής-τεχνικής δραστηριότητας, που είναι κυρίως -αν όχι αποκλειστικά- γνωστός στο ευρύ κοινό στην Ελλάδα για τον Πολιτικό Μηχανικό.

Σχήμα 3. Τροχιές δυνάμεων σε θολωτό τάφο, όπου φαίνεται η "προς-τα-έξω" διεύθυνση των δυνάμεων, που προκαλούν εφελκυστικές τάσεις στη λιθοδομή.

Η Crowley [4 σελ.269] αναφέρει ότι: "Ο σχεδιασμός και η κατασκευή τους", των θολωτών τάφων, "αποδεικνύουν ότι οι Μυκηναίοι Μηχανικοί ήταν πάρα πολύ ιδιοφυείς. Η κατανόηση που είχαν για τις τάσεις (πιέσεις) στις κατασκευές, τους οδήγησε στη χρήση του θόλου με εκφορά και του ανακουφιστικού τριγώνου (Σχήματα 1, 3). Όλα αυτά τα έργα απαιτούσαν επί πλείον τεχνική εμπειρία και ικανότητα να διαχειρίζονται (πολυάριθμη) εργατική δύναμη, δύο σφραγίδες ποιότητας της Μυκηναϊκής ανακτορικής πολιτείας".

Οι πρώτοι υπέργειοι θόλοι εμφανίσθηκαν στην 'Μινωική' Κρήτη κατά την 3η χιλιετία π.Χ. (Σχήμα 2). Η Μινωική επιρροή και η κατασκευή των θολωτών τάφων διά των Κυθήρων πέρασε στην Μεσσηνία κατά τα τέλη της Μεσο-Ελλάδικής (ΜΕ) περιόδου (2200/2000-1700/1600 π.Χ.), και στη συνέχεια επεκτάθηκε στην υπόλοιπη Πελοπόννησο. Υπήρξε εκτεταμένη αμφισβήτηση κατά πόσον οι θόλοι της (Μινωικής) Κρήτης ήταν πρόδρομοι των Μυκηναϊκών, με δεδομένο ότι οι πρώτοι ήταν υπέργειοι και οι δεύτεροι υπόγειοι, επί πλείον δε υποστηρίζεται ότι στην Κρήτη οι θόλοι δεν διέθεταν λίθινα "τόξα" αλλιά εσωτερική ξύλινη υποστήριξη [5,6]. Όμως είναι πλείον σαφές -έπειτα από πολλές δημοσιεύσεις έγκριτων αρχαιολόγων- ότι στην Κρήτη υπήρχαν λίθινοι θόλοι-οροφές (Σχήμα 2) [βλ. 7, 8, 9, 10], αποτελέσαν δε το πρότυπο των μετέπειτα Μυκηναϊκών.

Σχήμα 4. Επάλληλοι λίθινοι δακτύλιοι με εκφορά: το σκάμμα λειτουργεί ως αντηρίδα (αριστερά)- αστοχία και έναρξη κατάρρευσης στη γένεση του θόλου λόγω διατάραξης εξισορρόπησης των δυνάμεων ή/και ανεπάρκειας ύψους γαιών ή/και ροής υδάτων (δεξιά)⁵.

Η βασική δυσκολία για έναν "Μηχανικό", μιας τόσο πρώιμης εποχής, ήταν το να επιλύσει το θέμα της ανάληψης των πλάγιων "προς-τα-έξω" ωθήσεων (Σχήματα 3, 2, 4), οι οποίες οδηγούν σε μεγάλες εφελκυστικές τάσεις στις οποίες η λιθοδομή έχει πολύ μικρή -σχεδόν μηδενική- αντοχή σε αντίθεση με την πολύ μεγάλη αντοχή που παρουσιάζει σε (συν)-θλίψη [θλιπτικές τάσεις].

Στην Μινωική Κρήτη οι "Μηχανικοί" έβρισαν το θέμα χρησιμοποιώντας την μάζα του οικήματος, που περιβάλλει τον θόλο ως αντηρίδα, για να αναλάβει τις πλάγιες "προς-τα-έξω" ωθήσεις της υπέργειας κατασκευής (Σχήμα 2). Στην Μυκηναϊκή Ελλάδα με τους υπόγειους θολωτούς τάφους, τις πλάγιες "προς-τα-έξω" ωθήσεις αναλαμβάνει το σκάμμα, που λειτουργεί επίσης ως αντηρίδα. Επί πλείον στους υπόγειους θόλους με τους επάλληλους δακτύλιους -που όσο ανεβαίνει ο θόλος προς την κλείδα του (βλ. Σχήμα 1, 4), προωθούνται "με εκφορά" προς το εσωτερικό του θόλου- εξισορροπείται η τάση των δακτυλίων προς κατάρρευση στο εσωτερικό μέρος του θόλου, μέσω του βάρους στηλών γαιών που 'επικωνώνται' επί του εξωτερικού τμήματος εκάστου δακτυλίου (Σχήμα 4). Η έναρξη αστοχίας στην περιοχή γένεσης του θόλου οφείλεται σε διατάραξη αυτής της εξισορρόπησης δυνάμεων από περιστασιακή ανεπάρκεια του βάρους των υπερκείμενων γαιών, τυχαίες μετατοπίσεις και/ή ύπαρξη υδάτων που οδηγούν σε αποσάθρωση ή/και αστοχία της περιοχής περί την γένεση του θόλου (αρχή εντονότερης καμπυλότητας). Ένας "Μηχανικός" με έμπνευση και πρωτοτυπία σκέψης μπορεί εύκολα να οδηγηθεί στη μετάβαση από το 'Κτίριο-Αντηρίδα' στο 'Σκάμμα-Αντηρίδα', συνδυάζοντας την τεχνική της ανάληψης των εφελκυστικών τάσεων με τον υπερκόσμο και μυστηριακό χαρακτήρα του υπογείου έργου.

Για να εκτιμηθεί η αντοχή του θόλου του "Θησαυρού του Ατρέα" στις Μυκήνες (YEIIB-YEIIIA1 [11, 11, 1500/1430-1390/1370/1360 π.Χ. [12]) -υπό στατική και σεισμική φόρτιση⁴ - υπολογίσθηκαν σήμερα από δι-

3. Βασίζεται στο [6].

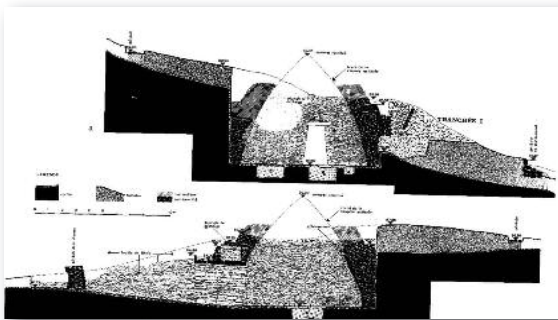
4. Περιγραφόμενη από τα πρώτα 5 δευτερόλεπτα της συνιστώσας B-N (Βορρά-Νότου) του σεισμού του 1940 του El Centro, βλ. [13]. Υπενθυμίζεται ότι $1\text{MPa}=1\text{MN/m}^2=1\text{N/mm}^2$ και $1\text{ατμόσφαιρα}=100.000\text{Pa}=0,1\text{MPa}$.

πλωματούχους Μηχανικούς οι μέγιστες τάσεις που καταπονούν την κατασκευή με τη Μέθοδο Πεπερασμένων Στοιχείων/Finite Element Method [13]: (α) η μέγιστη υπολογισθείσα θλιπτική τάση λειτουργίας είναι $-0,74 \text{ MPa}$ (δηλαδή το 11,09% της τάσης που συνδέεται με την έναρξη βλαβών -6.67 MPa ή που είναι 935% μεγαλύτερη ενώ οι σύγχρονοι Κανονισμοί δίδουν (κατώτατο όριο) 135%, 150%, 175% (έως 210%), σε σχέση με την τάση λειτουργίας της κατασκευής) και (β) η μέγιστη υπολογισθείσα εφελκυστική τάση λειτουργίας είναι $+0,17 \text{ MPa}$ (δηλαδή το 8,5% της τάσης που συνδέεται με την έναρξη βλαβών $+2 \text{ MPa}$ ή που είναι 1176% μεγαλύτερη).

Υπολογίσθηκαν πολύ μικρότερα αποτελέσματα

($-0,0530 \text{ MPa}$ και $+0,0135 \text{ MPa}$ [14]) για τους θολωτούς τάφους (Βεηατούρι Ι - τάφος Β, μεταβατική ΜΕ-ΥΕ [14, 1], προ του 1700/1600 π.Χ. [12]) του Θορικού στην Αττική (Σχήμα 5), γεγονός που δίδει έμφαση στο ότι: "κάποιες από τις εμπνευσμένες επιλογές, που έγιναν από τους Μυκηναίους αρχιτέκτονες, στην κατασκευή αυτών των αξιόλογων μνημείων" υποδεικνύουν την "αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα της Μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής στις ειδικές τοπογραφικές συνθήκες (με την κατασκευή της κατάλληλης θεμελίωσης που οδηγεί στην εξαφάνιση των εφαιπτομενικών εφελκυστικών τάσεων)".

Αυτές οι τιμές συνεπάγονται ότι καμία απολύτως βλάβη δεν αναμένεται να εμφανισθεί, για φυσιολογικές συνθήκες περιβάλλοντος του έργου, διαπίστωση που τονίζει τις ικανότητες και την τεχνογνωσία των 'Μινωικών' και 'Μυκηναίων' "Μηχανικών".

Σχήμα 5. Τάφος Β Θορικού (αριστερά) σχέδια [14], (δεξιά) φωτογραφία (του συγγραφέα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1]. Γιαννακός, Κ. 2016. *Τεχνολογία, Μαρτυρίες και η Χρονολόγηση του Τρωικού Πολέμου - Μυκηναϊκά Ευρήματα σε Χατούσα, Μικρά Ασία, Αίγυπτο, Κύπρο, Λεβάντε*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- [2]. Tassios, T. 2008. Mycenaean Technology, in S.A. Paipetis, (Ed.), *Science and Technology in Homeric Epics*, Springer, Dordrecht, 1-18.
- [3]. Giannakos, K. 2015. The Aegean type Sword found at Hattuxa and the written Sources about the Exchange of Technology at the Late Bronze Age, in N. Stampolides/C. Maner/K. Kopanias, (Eds.), *NOSTOI_31/3/11-3/4/11, Nostoi - Indigenous Culture, Migration, Integration in the Aegean Islands, Western Anatolia during the LBA and EIA*, Koç University Press, Istanbul, 749-766.
- [4]. Crowley, J. 2008. Mycenaean Art and Architecture, in C.W. Shelmerdine, (Ed.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, NY, Cambridge University Press, Cambridge, 258-288.
- [5]. Cavanagh W.G./Laxton R.R. 1982. Corbelled Vaulting in the Late Minoan Tholos Tombs of Crete. *BSA*(77), 65-77.
- [6]. Cavanagh W.G./Laxton R.R. 1981. The Structural Mechanics of the Mycenaean Tholos Tomb. *BSA*(76), 109-140.
- [7]. Pelon, O. 1994: Les tombes circulaires dans l'Age de l' AB, *Topoi*, 4/1, 153-207.
- [8]. Girella, L./A. Marini/G. Palmieri. 2013: Problems of Roofing of EM Tholos Tombs, *Creta-Antica*14, 69-103.
- [9]. Sakellarakis, G./E. Sakellarakis. 1997: Αρχάνες-Μια Νέα Ματιά στη Μινωική Κρήτη, vol.1, Athens.
- [10]. Μιχαηλίδου Α. φοιτητική εργασία στον καθηγητή Πλάτωνα (ευγενώς παραχωρηθείσα στον συγγραφέα).
- [11]. Cavanagh, W./C. Mee. 1999. Building the Treasury of Atreus, in Betancourt, P./V. Karageorghis/R. Laffineur/W-D. Niemeier, (Eds.), "*MELETEMATA-Studies in Aegean Archaeology* fs M.H. Wiener", *Aegaeum* 20, vol.I, 93-102.
- [12]. Shelmerdine, C.W. 2008. (Ed.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press.
- [13]. Askouni P.K., Agelopoulou H.A., Sfakianakis M.G., Beskos D.E. 2008. Static and Dynamic Analysis of the Atreus Vaulted Tomb in Mycenae. In S.A. Paipetis, (Ed.), *Science and Technology in Homeric Epics*, Dordrecht, Springer, 257-265.
- [14]. Cremasco, V./R. Laffineur. 1999. The Engineering of Mycenaean Tholoi-The Circular Tomb at Thorikos Revisited. In P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W-D. Niemeier, (Eds.), *MELETEMATA-Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*, *Aegaeum* 20, vol.I, 139-148.

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΩΣ¹

Εισαγωγή

Καθώς η Τεχνολογία (των ζώων και των ανθρώπων) είναι κόρη της Ανάγκης², στις έκτακτες περιστάσεις δυσμενών συνθηκών (όπως η περιπλάνηση του Οδυσσέως) εύλογο είναι να αυξάνονται οι ανάγκες που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με φυσικά μέσα, και θεραπεύονται με μέσα τεχνητά. Ακόμα και θεοί "ανάγκα, τέχνας απεργάζονται": θυμηθείτε τον Ήφαιστο ο οποίος την ανάγκη ν' αναιρέσει τη φυσική χαλότητα-του την αντιμετώπιζε με τις δυο θεσπέσιες "χρυσές, με ζωντανές κοπέλλες απαράλλακτες" τεχνητές θεραπαινίδες-του, (Ιλιάς, Σ418)³, ενώ για την ανάγκη ν' αντιδράσει στην εντυπωσιακότερη μοιχεία των αιώνων, δέν διέθετε κανένα φυσικό μέσο ο έρμος - οπότε και προσφεύγει στο τεχνολογικό εφεύρημα στ' "άρρηκτα κι άλυτα δεσμά που να τους παγιδέψουν" Άρη κι Αφροδίτη στο κρεβάτι, (Οδύσσεια, θ. 275).

Έτσι, κι όταν ο διάσημος κατατρεγμένος Οδυσσεύς θα βοιοδέρνει στα πέλαγα για χρόνια και χρόνια, θα βρίσκεται κάθε τόσο στην ανάγκη ν' αντιπαλέψει φυσικά φαινόμενα κι αφύσικους θεούς με όσα η προμηθεϊκή φιλιανθρωπία θα υποστήριζε - με την "έντεχνον σοφίαν"⁴ δηλαδή (πολύ δε περισσότερο που η προέλευσή-της ήταν έτσι κι αλλιώς, απ' την κεφαλή της πιό αγαπημένης-του θεάς, της Αθηνάς).

Ομολογείται πάντως ότι σκοπός αυτής εδώ της εργασίας είναι απλώς η τέρψη. Ωστόσο, η συγκέντρωση των σχετικών περιστατικών, δίνει αφορμή να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα τον ρόλο της Τεχνολογίας στη ζωή των Αρχαίων. Κι ίσως, ακόμα περισσότερο, και στη ζωή τη δική μας - και μάλιστα αν αναλογισθούμε ότι η Τεχνολογία προηγείται, κι η Οικονομία (τρομάρα-μας) έπεται.

1. Ο Οδυσσεύς-μας ως Ναυπηγός

Λοιπόν, θυμάστε που "ο πιό συφοριασμένος των ανθρώπων" (ε. 105) πέρναγε τώρα τον καιρό-του στην Καλυψώς το παραδείσιο νησί, που κι ο θεός ο Ερμής σαν έφτασε, καθόταν ώρα με "της ομορφιάς το θαύμα να γεμίζει και ν' αγαλλιάζει την ψυχή του" (ε. 73). Άσε που ο εν λόγω Οδυσσεύς μετα της Καλυψούς, τα βράδια περνάγαν φρίνα: "τερπέσθην φιλήοντες παρ' αλληλήνισι μένοντες" (ε. 227) - ένθα κατα τον Ευστάθιον "φιλότης παρ' Ομήρω η κατασυνουσία ν' μίξις", (σεñ. 484), και μίν ακούτε τον σεμνόν Μαρωνίτην που την αποδίδει απλώς "μαζί φιλή και αγκάλη" - τί να γράψει ο άνθρωπος.

Ωστόσο, ο Οδυσσεύς έχει τον καϋμό του Νόστου. Κι η όντως μεγαλόψυχη Καλυψώ τον βοηθάει να ναυπηγήσει το πλοίο της σωτηρίας του. Δέν περιμένουμε βέβαια απ' τον Όμηρο να ξέρει όλες τις τεχνικές λεπτομέρειες της δόμησης των μεγάλων πλοίων της εποχής που ιστορεί· ωστόσο δίνει αρκετές πληροφορίες.

α) Καταρχήν, δέν πρόκειται για "σχεδία" με τη σημερινή έννοια: Ελάτνην "ουρανομήκη" (ε. 239) υλοτομεί ο Οδυσσεύς (ομηρικό το επίθετο), ενώ ο ποιητής μιλάει και για πάτο του πλοίου ("έδαφος", ε. 249), και για κουβέρτα (τις μακρές "επηκενίδες", ε. 253), και για πυκνούς όρθιους νομείς (ε. 452). Άλλωστε κι ο Ευστάθιος (σεñ. 444) εννοεί τον ομηρικό όρο σχεδία ως "πλοιοειδές τι", και τον διακρίνει

Θεοδόσιος Π. Τάσιος

Ομότιμος Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Πρόεδρος Εταιρείας Μελέτης

Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας (ΕΜΑΕΤ)

από τας "ύστερον σχεδίας αβαθείς".

β) Η Ξυλεία που κόπηκε, ήτοι

- Κλήθρη (σκήληθρο, "ξύλον εύσχιστον, διαρκές εις την υγρασίαν", Γεννάδιος⁵, 516).

- Αίγειρος (ήεύκα μελαίνη)

- Ελάτη ("εύεργαστος, εκλεκτής ποιότητος ξυλεία", Γεννάδιος, 298),

χαρακτηρίζεται κυρίως απ' την ευχέρεια της κατεργασίας της - το πρώτο ζητούμενον υπο τις περιστάσεις του επείγοντος και του ενός και μόνον διαθέσιμου τέκτονος.

Ας πούμε πάντως ότι την ευπαθή ήεύκα δέν θα την έβαζε παραμόνον στη κουβέρτα⁶.

γ) Κι ο Όμηρος επιβεβαιώνει την τότε επι μακρόν επικρατούσα τεχνική: "πρώτα το κέλυφος του σκάφους σχηματιζόταν με τα κεκαμμένα μαδέρια (σανίδες κελύφους), κι ύστερα καρφώνονταν τα εγκάρσια στραβόξυλα (νομείς)". Η δε σύνδεση των μαδεριών γίνεται κατα την μακρά πλευρά-τους ανοίγοντας εντορμίες μέσ στις οποίες εισάγονται (στο πάχος του μαδεριού) "τόρμοι" (ξύλινα σκληρά πηακίδια) στερεωμένοι με ξύλινους γόμφους (καβήλεις) - κι ονομαζόνταν "αρμονία" αυτό το σύστημα "εντορμίας-τόρμου" (ε. 248).

Κι έτσι ο πολύτροπος τό 'χτισε το μικρό-του πλοίο, και το κατέηκουσε χαρά γεμάτος - σκεφθείτε κι ότι τα πανιά, απο ήινω πολύτιμο, της Καλυψώς ήτανε δώρο. Η οποία (κάνει την καρδιά-της κόμπο και) του δίνει και μερικές οδηγίες ναυσιπηλοίας, στηριγμένες στη θέση των αστεριών (ε. 276). Απ' τις οποίες εννοούμε σήμερα ότι ο απόπλους έγινε γύρω στο τέλος της Άνοιξης της χρονιάς εκείνης, και πάντως απο κάπου απ' τη δυτική Μεσόγειο, αφού του τόνισε "νά 'χει την Άρκτο πάντα στο ζερβό-του χέρι", (ε. 278).

2. Πώς τα καθάριζε τα ρούχα η Ναυσικά

Το τί επάβληξε ο έρμος ωπου να τον ξεβράσει ο Ποσειδώνας στην Σχερίας το νησί, άς το αφήσουμε καλύτερα - φτάνουν τα βάσανα που έχομε και μόνοι μας.

Όμως, εκεί στο ποταμάκι δίπλα όπου κειτόταν ο Οδυσσεύς μέσ στις φυλλωσιές, ήρθε κι η κόρη η Ναυσικά, τον πλοῦσιο ρουχισμό-της για να πλύνει (ζ. 85-89): "Κι όταν πληνίσασαν το ρέμα τού καλήηροου ποταμού, όπου κι οι γούρνες ήσαν στη σειρά - έτρεχε το νερό **ασταμάτητα** μπροστά τους, καθόδεχτο, να καθαρίζει κάθε ρύπο [...]. Πλάνη στο ποτάμι με τις πολλές-του δίνες".

Αντίστιξη στις ειδυλλιακές σκηνές που θ' ακολουθήσουν, αποτελεί η απόπειρα επιστημονικής ερμηνείας της ιδιαίτερα καθαριστικής ικανότητας⁷ του νερού μέσα σ' αυτές τις δίνες.

Γιατί άραγε οι Φαίακες είχαν διαλέξει ως Πλυσταριό της Πόλεως τη θέση όπου ο ποταμός παρουσίαζε τις δίνες; Λοιπόν, πρώτον, για να μπορεί να εμφανίζεται μια δίνη μόνιμη, χρειάζεται καταρχήν ένα

1. Το τονικό σύστημα που χρησιμοποιείται σ' αυτό το άρθρο, ακολουθεί τις απόψεις της ανακοίνωσης "Θ.Π. Τάσιος: Για ένα ορθολογικότερο τονικό σύστημα", Πρακτικά Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας, Αθήνα 1999.

2. Το είχε ήδη διαπιστώσει ο Μοσχίων (~ 300 π.Χ.): Η Τεχνολογία, εκτός απ' τη μέριμνα του Προμηθέως, οφείλεται στην πίεση της Ανάγκης και στην εμπειρία με δόσκαλο τη Φύση.

3. Όλες οι νεοελληνικές αποδόσεις των Ομηρικών Επών εδώ, οφείλονται στον Δ. Μαρωνίτην.

4. Πλάτων, «Πρωταγόρας», 321c - 322d.

5. Π.Γ. Γεννάδιος: «Λεξικόν Φυτολογικόν», Π. Λεώνη, Αθήναι, 1914.

6. Κάνει πάντως εντύπωση η εμμονή του Ποιητή στην ξηρότητα των ξύλων (ε. 240): αύα πάληαι = στεγνωμένα παλαιόθεν, περίκηλα = κατάξερα. Είναι σαν να προϋπήρχαν καρβομαραγκοί στη Νήσο κι είχαν αργά ξεράνει όρθιους τους κορμούς απο καιρό, ξεφλούδιζοντάς τους (M. Wright, 2008, σεñ. 298).

7. Γ.Χ. Βατίστας, (σεñ. 61).

εμπόδιο στη ροή. Και, για να μπορείς να βάλλεις ρούχο πριν απ' το εμπόδιο, χρειάζεται να διατίθεται και μια λοξή επιφάνεια. Ιδού λοιπόν που προκύπτει ένα βαθούλωμα (έναν βόθρος στα παλιά ελληνικά) - κάτι σαν μια κυπελλοειδής διαμόρφωση δηλαδή. Μια γρήγορη όμως επιφανειακή ροή πάνω από ένα τέτοιο "κύπελλο", προκαλεί τις εξής υδραυλικές συνέπειες:

(i) Σε οριζόντιο επίπεδο: εμφανίζεται μια περιδίνηση - μια κυκλική κίνηση κι ένα βαθούλωμα στη μέση (η "ρουφήχτρα").

(ii) Σε μια κατακόρυφη τομή (που δεν τη βλέπουμε): δημιουργούνται δύο αντίθετοι στροβιλισμοί νερού.

(iii) Η αποσυμπίεση μέσα στην κοιλότητα, παράγει φουσαλίδες αερίου.

Μέσα λοιπόν σ' αυτόν τον μικρό χώρο με τις έντονες και τρισδιάστατες διαφορές ταχύτητας των στρωμάτων του νερού, καταλαβαίνουμε ότι ανάμεσα σ' αυτά τα στρώματα αναπτύσσονται τώρα ισχυρές δυνάμεις (τριβές δηλαδή) που επιβάλλουν ένταση/ παραμόρφωση σ' όλο το ρούχο - αποσπώντας-του έτσι τους εγκλωβισμένους ξένους ρύπους. Σάμπως τί διαφορετικό νομίζετε πως κάνει το ηλεκτρικό πλυντήριο ρούχων...

Και τώρα το ομηρικό δωράκι (ζ. 87): Πώς ήέτε ότι περιγράφει αυτό το ωφελιμότερο άφθονο νερό της δίνης; Λέει ότι **υπ-εκ-προ-ρέει!** Περισσότερο 3-διάστατη και δυναμική ηλεκτική αναπαράσταση δεν γίνεται. (η απίστευτη δύναμη των προθέσεων...)

Κι η Ναυσικά; Δεν την φοβίζει ο φρικτός αρμυροφαγμένος άντρας που πετάγεται από 'τα θάμνα: στέκει ακίνητη κι ακούει το ποιητικό το εγκώμιο "ποτέ δεν αναβλήσθηκε στη γή τέτοιος ωραίος βήα-στός", της ήέει ο πολύτροπος...

3. Η Ρομποτική των Φαιάκων

Το πάθος των ελληνικών φύλων υπέρ της Τεχνολογίας (απ' την Προϊστορία κιόλας) έχει τώρα πιά με σαφήνεια μελετηθεί επιστημονικά, σε διεθνή κλίμακα, όπως άληθως αποδεικνύεται κι απ' τα μεγάλα μυκηναϊκά τεχνουργήματα στα Εγγειοβελτιωτικά, στην Οικοδομική, στην Μεταλλοτεχνία και στην Ναυπηγική της αιωνόβιας Πεντηκόντορου. Κι ήταν το πάθος τούτο τόσο βαθύ, ώστε: και στη **θηοσκεΐα**-τους το πρόβαλλαν πολύ νωρίς, κι η τρέχουσα μυθολογία-τους γεμάτη είναι από δαιδάλματα ποικίλα και θαυματικά - όπως τ' Αυτόματα και τα Ρομπότ που γέμιζαν τον Όλυμπο (στην Ιλιάδα). Καύμός του **Ανθρώπου** ήταν όλα τούτα, σίγουρα - στο Έπος όμως, μόνον τα χέρια των **θεών** τα φάνανε.

Και ιδού η (φανταστική έστω) επανάσταση μέσα στην "Οδυσσέως Σύστασιν" (θ. 555), όπου Αθρόπιοι θα τοημούσαν από μόνοι-τους (να μή σου 'πώ και με την έχρητα του Κοσμοσεΐστη, θ. 569) να φιάξουν πηλοία Αυτόματα κι Αυτοσκεπτόμενα - Ρομπότ λοιπόν στη γλώσσα τη δική μας.

Βρισκόμαστε στο νησί των Φαιάκων, έναν τόπο κατεχοκίνη τεχνολογικό. Το Έπος έχει ήδη εγκωμιάσει τα τεχνολογικά-τους επιτεύγματα:

- Στη Μεταλλουργία (η. 81-90)
- Στη Λιμενοποιία (ζ. 262-272)
- Στην Υφαντουργία (η. 103-110)
- Στη Γεωπονική Αειφορία (η. 112-132)

Φαίνονται λοιπόν οι αρμοδιότεροι για την επανάσταση και στη Ναυπηγική - κι ίσως δεν είν' τυχαίο που η απαιτούμενη σχετική "Αθική του Νού" προσωποποιείται στον βασιλιά-τους τον Αθήκιο. Ο οποίος στέλνει πίσω στην Ιθάκη-του τον Οδυσσέα-μας, μέσα σε πηλοία πρωτάκουστα:

α) Κατευθύνονται⁸ με τη δικιά-τους σκέψη, εκεί που θα τους 'πείξ (θ. 556), διότι δεν έχουν ανάγκη από κυβερνήτες (θ. 557),

β) ούτε από πηλόλιο (θ. 558)·

γ) και γνωρίζουν τις σκέψεις των ανθρώπων (θ. 559).

δ) Κι είναι σκεπασμένα με (σκοτεινό) νέφος (θ. 562).

ε) Και πάντως⁹ ποτέ δεν εκινούνεσαν να πάθουν βλάβη ή να βουλιάξουν (θ. 563).

Είναι προφανές ότι εδώ το φαιακικό πηλοίο ξεπερνά τον ορισμό του Αυτομάτου: Δεν είναι προκουρδισμένο να εκτελεί (το ίδιο κάθε φορά) διατεταγμένο έργο· αλήα διαθέτει δικές-του ικανότητες **ανα-προγραμματισμού**, επικοινωνίας με τον Χρήστη, υποκαθιστώντας **αμερικώς** τον Άνθρωπο, και μεταβάλλοντας συμπεριφορά βάσει των επικίνδυνων φυσικών δεδομένων. Ετούτος όμως είναι ο ορισμός του Ρομπότ!

Υποστηρίζω λοιπόν πως (μές στο χωνευτήρι των λεγομένων "σκοτεινών αιώνων" (ίσως), ο ελληνικός τεχνικός πολιτισμός θα ωρίμαζε σε τέτοιο βαθμό ώστε να το ήμ ή σε ι να ελπίζει ότι **Άνθρωποι** πηλόν κι όχι θεοί θα έφθαναν στην ρομποτική κορύφωση της Τεχνολογίας. Κάτι που κι ο ίδιος ο Αριστοτέλης, λίγους αιώνες αργότερα, θα συνεχίσει να το ελπίζει: "ει γάρ πδύνατο έκαστον των οργάνων, κελειουσθέν ή προαισθανόμενον, αποτελείν το αυτού έργον [...], ουδέν άν έδει [...] τοις δεσπόταις δούλῳ", (Πολιτικά, 1253.β) - όπου "κελειουσθέν" είναι το Αυτόματο, ενώ "προαισθανόμενον" είναι το Ρομπότ.

Εδώ μάλιστα, 1800 χρόνια πριν απ' την "Città del Sol" του Campanella, είχαμε και μιαν ουτοπική πίστη στην κοινωνικο-απελευθερωτική ικανότητα της Τεχνολογίας.

Για να ξανάρθουμε όμως στην Οδύσσεια, θεωρώ εξ ίσου σκόπιμο να υποθέσω ότι ο Ποιητής (έχοντας ίσως επίγνωση της ύ β ρ ε ω ς) αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο και μιας επέμβασης τού θεού κατά της ανθρώπινης Τεχνολογίας (θ. 569). Ωστόσο, τέτοιος κίνδυνος δεν παρουσιάσθηκε όταν (επιτέλους) κατά την κορύφωση της Ελληνιστικής Τεχνολογίας, ο Άνθρωπος θα πραγματοποιεί **όντως** τα Αυτόματα του Κτησιβίου, του Φίλωνος του Βυζαντίου και του Ήρωνος του Αλεξανδρέως, απ' τον 3ο ως τον 1ο π.Χ. αιώνα.

4. Ο κοιμισμένος Κύκλωπας, ο οίνος και το ατσάλη

Τελευταίως χάρις στην κα Κουράκου, έχει κληνοσθεί η πίστη-μας στο γεγονός ότι τον έκανε τάχα τάβλα στο μεθύσι ο Οδυσσέας τον Πολύφημο: Άς θυμηθούμε ότι το μόνο κρασί που είχε μαζί-του ο ήρωας-μας (άφθονο μάλιστα) ήταν το δώρο τού Μάρωνος, ιερέως του Απόλλωνος στη Θράκη, αφού ο Οδυσσεύς σεβάσθηκε το Ιερόν και τη φαιμία τού ιερέως, (σ. 197). Τί κρασί ήταν αυτό όμως;

"Κάθε φορά που ήταν να πούν αυτό το κόκκινο κρασί, γλυκό σά μέλι,

αρκούσε γεμίζοντας μια κούπα, να την ρίξεις σ' είκοσι μέτρα του νερού

κι ο τόπος μοσχοβόλαγε, καθώς ανέβαινε απ' τον κρατήρα η μυρουδιά

- θεσπέσιο άρωμα" (ι. 208).

Στην αρχαιότητα¹⁰ οι γλυκές οίνοι παράγονταν από σταφύλια που απλώνονταν στον ήλιο πρώτα να εξατμισθεί ένα μέρος του νερού - έτσι το γλυέκος ήταν πολύ γλυκύτερο, ο δε οίνος παχύς - οπότε σήκωνε μεγαλύτερη δόση ύδατος κατά την "κράσιν". Τέτοιος "μελιηδής" οίνος ήταν κι αυτός του Μάρωνος (ο γλυκύς ο Μαρωνίτης, που λέμε) - έστω και με την υπερβολή της αναλογίας του ένα προς είκοσι.

Ωστόσο, αυτοί οι **πολύγλυκοι** οίνοι δεν μπορούν να περιέχουν οινόπνευμα πάνω από 2%! Από ένα ποσοστό σακχάρων (περί τα 15 γράδα) και πάνω, οι ζύμες είναι ανίκανες να εκτελέσουν το "διασπαστικό" τους έργο, οπότε το ποσοστό σε αλκοόλη μειώνεται ενώ το ποσοστό σε σάκχαρα αυξάνεται¹¹! Αυτοί οι πολύγλυκοι οίνοι όμως,

8. «Τιτυσκόμηναι φρεσί νήες»: Ο συνδυασμός τού «γάρ» στον στ. 557 με τον περι πηδαλίου στ. 557, ενισχύουν την άποψη Ευσταθίου (σελ. 457) ότι το «τιτύσκομαι» σημαίνει εδώ σ η μ α δ ε ύ ω.

9. Κατά τα άληα, πεντηκόντορος μυκηναϊκή μοιάζει να ήταν το πηλοίο (θ. 35).

10. Σ. Κουράκου: «Άμπελος και Οίνος στο Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο», Φοίνικας, Αθήνα, 2013.

11. Κι ας μή γίνει σύγχυση με το «σαμώτικο», διότι σ' αυτό **προστίθεται** στο τέλος σκέτο οινόπνευμα!

προκαλούν φούσκωμα στο στομάχι μας ήξει ο Διοσκουρίδης (Κουράκου, σελ. 7).

Πώς λοιπόν να τον μεθύσεις αυτόν τον γίγαντα με τέτοιο λαφρόκρασο, και με τρία όλια-όλια «κισσύβια μέλανος οίνου» (Ι. 346, 361), δηλαδή με τρία φαρδεια ξυλοπότρη¹². Μάλλον δεν γίνεται. Αλλά και τί ανάγκη το έχεις το κρασί, όταν ο φαγάνας ο Πολύφημος (ακόμα και με **σκέτο γάλα**) πέφτει τζά μόνος-του στον ύπνο την προηγούμενη ημέρα, μετά απ' την ίδια ακριβώς ποθυφαγία (Ι. 297). Σ' ύπνον τόσο βαθύ, ώστε ο Οδυσσεύς να σκεφθεί να τον ξεκάνει με το ξίφος-του εκεί επιτόπου όπου κείτονταν, (Ι. 300), - αλλά τότε βέβαια ποιός θα ξέφραζε το σπήλαιο - και το ανέβαζε.

Ιδού λοιπόν ότι τα επεισόδια του δράματος δεν έχουν καθόλου ανάγκη απ' τις (ανύπαρκτες) μεθυστικές ικανότητες του μελιπόδους μέλανος οίνου.

Ωστόσο, υποθέτω ότι η τρέχουσα αντίθετη παρερμηνεία οφείλεται στο γεγονός ότι ο ίδιος ο Ποιητής σε τρεις μεριές χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως:

- α) "περι φρένας ήλυθεν οίνος", (Ι. 362)
- β) "δαμασσομένοι φρένας οίνου", (Ι. 454)
- γ) "εδαμάσσατο οίνω", (Ι. 516)

Δέν ήξει βέβαια εδώ "μέθυ ο οίνος" (ήγουν αμελείς ποιεύν τους πίνοντας· ου φύσει εστι τοιοῦτω, αλλά της υπερ μέτρον εισδοχή - Ευστάθιος, σελ. 300). Αλλά ούτε και το "ερεύγεται οιοβαρείων" στον άηλο στίχο (Ι. 374) είναι κατ' ανάγκην απο μ ε θ ύ σ ι - αλλά απο στομάχι.

Έτσι λοιπόν, εμένα τουλάχιστον μου μένει η απορία αν ο Ποιητής, γνωρίζοντας καλά τις συνέπειες των πολύγλυκων κρασιών, αναφέρεται μόνον στις στομαχικές-τους συνέπειες ή απλούστατα δυναμώνει τη δραματικότητα της σκηνής μέσω και μιας συγγνωστής αμέλειας.

Πάντως, έχω και πρότασιν ερευνητικήν: Χορηγία του Λασκαριδείου, και εποπτεία κας Κουράκου και κ. Μπουτάρη, οργανώνεται παραγωγή αρχαίου μελιπόδους μέλανος οίνου, αξιοποιούνται δέ οι ευγενικές υπηρεσίες του κ. Μαρωνίτη ως γευσσιγνώστου - να ιδούμε αν με τρία κισσύβια "πεσούται ύπτιος ύπνω πανδαμάτορι", (Ι. 379)!

Ωστόσο, πρίν φύγουμέ απ' τη σπηλιά του Πολύφημου, άς θυμηθούμε και την ομηρική επιβεβαίωση ότι τα ελληνικά φύλα είχαν προ πολλού περάσει στην εποχή του σιδήρου, αφού ρητή είναι η αναφορά του Ποιητή στην **βαφή** του θερμού σιδήρου μέσα στο ψυχρό νερό, ώστε να μετατραπεί σε **χάλυβα**: Ο καυτός πάσσαλος που χώσανε στο μάτι του Πολύφημου "τσιρίζε μέσ στο μάτι του, όπως το σίδερο τη δύναμή-του παίρνει τσιρίζοντας καθώς βάφεται στο κρύο νερό", (Ι. 391-394).

Κι άς 'χχαριστηθούμε και το ομηρικό "σίζ' οφθαλμός", όπου το εμφανώς ονοματοποιημένο σ ί - ζ ε ι αντιγράφει το δικό-μας το "τσι-ρίζε!"...

5. Ο ΚΥΚΕΩΝ ΚΙ Η ΘΕΙΑ ΚΛΗΝΗ ΤΗΣ ΚΙΡΚΗΣ

Μια φεμινιστική ανάγνωση του τελευταίου μέρους της δέκατης ραψωδίας της Οδυσσεΐας, θα παρέπεμπε στην εκδίκηση της Κίρκης ενάντια στο γουρουνίσιο γένος των ανδρών, ίσως. Ωστόσο, η συνέργεια δυο ευειδών ανδρών (του Ερμή και του Οδυσσέως) θα αποκαλύψει ξανά τη φυσική τρυφερότητα της γυναίκας (κ. 399), άπαξ έτι, κι η Κίρκη θα μετατραπεί στην πιό φιλόξενη Κυρά και την πιό τρυφερή ερωμένη - κι αργότερα στην πολυτιμότερη Σύμβουλο ναυσιπλοΐας (μ. 36). Όλα όμως αρχίζουν με τον τυπικόν-της κυκεώνα¹³ (κ. 290) με τον οποίον τρατάρει τους ξένους-της. Και θέλω να επιστήσω τη γαστριμαργική-σας προσοχή σ' αυτό το ευγενέστατο και δυναμωτικό ανώμαλο. Λαμβάνετε τα κάτωθι υλικά (κ. 234):

- Κριθάλευρο
- Μέλι

- Τυρί τριμμένο (γιδίσιο το ήθελε η ωραία Εκαμήδη στο Λ. 639 της Ιλιάδας)

- "Οίνον πράμνειον"

Κυκάσατε (αναταράξατε)!

Η προσθήκη "ειδικών" βοτάνων, κατα βούλησιν...

Τώρα θα μου πείτε πού να βρούμε εμείς πράμνειον οίνον: Λοιπόν¹⁴, για να βάζουν μέσα μέλι, σημαίνει ότι ο οίνος εκείνος δέν ήταν "μελιποδής" σάν του Μάρωνος, αλλά "αυστηρός" (στυφός, μπρούσκος δηλαδή), που είναι επομένως και υψηλόβαθμος σε οινόπνευμα. Ένα κανονικό ιωνικό κρασί, πιθανώς απ' τη χερσόνησο της Ερυθραίας (κι ύστερα απ' την Ικαρία), που πάντως δέν σχετίζεται με τους κατοπινούς γλυκείς "πράμνιους" του Διοσκουρίδη - όπου το επίθετο έπαυσε πια να είναι appellation d'origine.

Συμπέρασμα: χρησιμοποιείστε απλώς ένα σύγχρονο **μπρούσκο** κρασί.

Σπεύδω πάντως να αποενοχοποιηθώ ποινικώς από κάθε πιθανή παρερμηνεία: Η συνταγή αυτή δέν υπόσχεται και όσα ερωτικά γεγονότα ακολούθησαν επι της περικαλλούς κλίνης της θεάς (κ. 296, κ. 347), ούτε τις συστηματικές προετοιμασίες τους (κ. 361, κ. 364)!

6. ΠΩΣ ΞΕΦΥΓΕ ΑΡΑΓΕ ΤΗ ΣΚΥΛΛΑ ΚΑΙ ΤΗ ΧΑΡΥΒΔΗ

Άς είν' καλά η ξανα-τρυφερεμένη και συμπονετικά Κίρκη που του 'χε περιγράψει (μ' όσην, μπορούσε λεπτομέρεια) τον φοβερό θαλάσσιο στρόβιλο που τον περίμενε - τον οποίον τον φανταζόμαστε σήμερα στα Στενά της Μεσσήνης, ανάμεσα Σικελία και Καλαβρία: καί η μορφολογία του πυθμένα (το βαθύ τεκτονικό ρήγμα) καί η έντονη παλίρροια δικαιολογούν ενίοτε τέτοια φαινόμενα στη θέση αυτή κυρίως, περσότερο απ' οπουδήποτε αηλού μέσ στη Μεσόγειο: Μια μεγάλη περιδίνηση υδάτων μέσα στο στενό των τριών χιλιόμετρων, σάν μια τεράστια καταβόθρα - με ένα μεγάλο βαθούλωμα δηλαδή του νερού στο κέντρο - μια δυναμική ρουφήχτρα караβιών δηλαδή, άν πέσουν μέσ στον χώρο της.

Άς αποπειρασθώ να περιγράψω το φαινόμενο, χωρίς Μαθηματικά (Σχήμα 1, Βατίστας, σελ. 57). Ανεχθείτε όμως παρακαλώ ολίγη απλήνη Μηχανική:

α) Όταν (απο κάποια σύμπτωση εμπροδίων ή διαφορών) ξεκινήσει μια κυκλική κίνηση μιας υδάτινης μάζας "Μ", κάπου στη μέση των Στενών, τότε εκτός απ' το βάρος-της "β" η μάζα αυτή θα δέχεται επάνω-της και μια οριζόντια φυγόκεντρη δύναμη "φ" - οπότε η συνισταμένη-τους ίσχειύει λίγο προς τα έξω (Σχ. 1).

β) Άρα η επιφάνεια των νερών στη θέση εκείνη (κάθετη στη συνισταμένη αυτή) παύει να είναι οριζόντια - γέρνει λίγο προς τα μέσα. Σ' όλην τον κύκλο βέβαια γύρω-γύρω συμβαίνει το ίδιο. Έτσι αρχίζει να γίνεται ένα πρώτο βαθούλωμα προς το κέντρο της δίνης.

γ) Κι οι αποκάτω μάζες όμως παρασύρονται κι αυτές σιγά-σιγά σε μια κυκλική κίνηση - και μάλιστα ταχύτερη (σε μια μικρότερη διάμετρο). Και ίσχειύει πιό πολύ εκεί η ελεύθερη επιφάνεια του ύδατος. Κι οι ακόμα πιό αποκάτω μάζες τα ίδια, σ' ακόμα στενότερον κύκλο - άρα μεγαλύτερη φυγόκεντρο και εντονότερη κλίση της ελεύθερης επιφάνειας.

Έτσι καταλαβαίνουμε ότι σχηματίζεται ένα ρηχό (άς το πούμε) ανεστραμμένο κουδούνι.

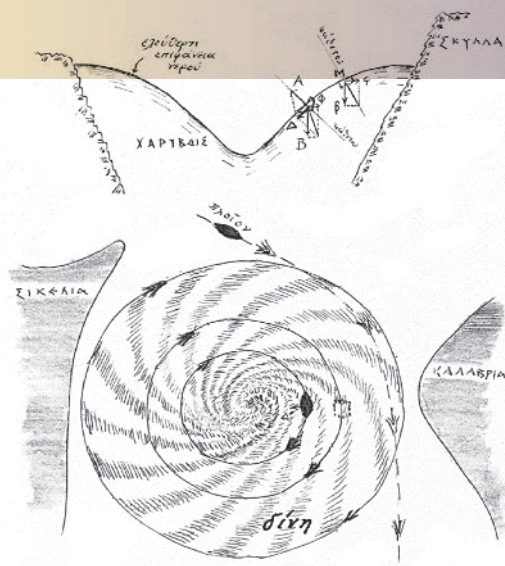
δ) Βέβαια, κάπως βαθύτερα είναι μεγαλύτερες οι τριβές μέσα στις οριζόντιες κινούμενες στρώσεις του νερού - οπότε σιγά-σιγά οι ταχύτητες **μειώνονται**, αλλά οι φυγόκεντρες δυνάμεις μεγαλώνουν δυσανάλογα λόγω της όλο και μικρότερης ακτίνας περιστροφής. Με αποτέλεσμα να μπορεί να φτάνομε ακόμη και σε σχεδόν κατακόρυφες ελεύθερες επιφάνειες. Ο ανεστραμμένος κώδωνας ολοκληρώθηκε, κι η "ρουφήχτρα" είναι έτοιμη - με μικρό ή και με πολύ μεγάλο βάθος.

ε) Τώρα φαντασθείτε ένα πλεούμενο να πλησιάζει στην περιοχή. Αυτό όμως δέν είναι μια απλή μάζα ύδατος: εκτός απο το (κατακόρυ-

12. Ο Αθήναιος (ΙΑ, 477), αναφέρει δια μακρών τον όρο «κισσύβιον» και δέν αφήνει περιθώρια για μεγάλη χωρητικότητα.

13. Κουράκου, (σελ. 15).

14. Δέν πρόκειται για τον κυκεώνα των Εφευσίωνων, αλλά ούτε και για τους ελαφρότερους ιπποκρατικούς κυκεώνες.

Σχήμα 1¹⁵. Η διέλευση από το στενό Σκύλλης-Χάρυβδης.

φο) βάρος-του (Β), το πλοίο δέχεται και την Άνωση "Α" (κάθετα βέβαια προς την **Ροξή** τώρα επιφάνεια του νερού). Κι ακόμη, καθώς το πλοίο μπαίνει κι αυτό στην περιδίνιση, δέχεται κι αυτό μια (μικρότερη πάντως) φυγόκεντρη δύναμη "Φ".

Ιδέστε τώρα γιατί το πλοίο κινδυνεύει πολύ: Η μάζα του νερού που είναι κάτω-του δεχόταν μια συνισταμένη κάθετη στην (ήλιο κεκλιμένη) επιφάνεια του νερού, κι έτσι η μάζα εκινείτο μόνον οριζοντίως σε μια περιφέρεια κύκλου. Του πλοίου όμως η συνισταμένη έχει ξεφύγει πολύ απ' την κάθετο πάνω στην **Ροξή** επιφάνεια του νερού - για δύο λόγους:

- Πρώτον γιατί μίκρυνε η φυγόκεντρος (Φ)
- Και δεύτερον γιατί προστέθηκε κι η (ροξή πλέον) άνωση (Α)

Έτσι, το πλοίο δέχεται τελικώς μια δύναμη (Δ) σχεδόν παράλληλη προς τη **Ροξή** επιφάνεια των υδάτων - μια δύναμη που το σπρώχνει προς τα κάτω, προς το κέντρο της ρουφήχτρας. Το χάσαμε!

Εκτός; Εκτός αν προσέξουμε όσα μας είπε η θεία Κίρκη:

(i) Στις Πηλαγτές Πέτρες, τα πλεούμενα τα καταπίνει οθέθρια η φλογισμένη δίνη (μ. 61+68), του είπε.

(ii) Στη ρίζα η Χάρυβδη αναρροφά το μαύρο κύμα· να μή σου τύχει νά 'σαι εκεί όταν εκείνη καταπίνει το νερό (μ. 104+106).

(iii) Πιό καλά κοντύτερα στον σκόπελο της Σκύλλης, όσο μπορείς πιό γρήγορα·

η γρήγορη φυγή είν' το καλύτερο. (μ. 108+120).

Έτσι λοιπόν ο Οδυσσεύς, καθώς έρχεται απ' τα δυτικά και μπαίνει απ' το πάνω μέρος στα Στενά της Μεσσήνας:

- Ξέρει καταρχήν τί τον περιμένει.
- Ακολουθώντας τη συμβουλή (iii) της Κίρκης, το πάει το πλοίο γύρω-γύρω, όσο κοντά γίνεται προς τη βραχώδη ακτή της Καλαβρίας, διότι:

- Μακριά απ' το κέντρο της δίνης, οι περιστροφικές ταχύτητες είναι πολύ μικρότερες·

- κι η κλίση επομένως της επιφάνειας των νερών μικρότερη.

• Η ίδια επίμονη συμβουλή τού λέει "όσο μπορείς πιό γρήγορα". Μ' άλλα λόγια, δυναμώστε τη δράση των κουπιών για να βγείτε απ' την περιοχή προτού η δύναμη "Δ" σας τραβήξει για τα καλά πιό μέσα: Ωστόσο να σας κατεβάσει κάπως, εσείς θα έχετε φύγει τόσο πολύ μπροστά, ώστε οι ταχύτητες της περιδίνησης θα έχουν σχεδόν μηδενισθεί.

Λέει λοιπόν ο Οδυσσεύς στου καραβιού τον καπετάνιο: "Σου έχω εντολή ξεχωριστή, αφού είσαι σύ που κυβερνάς με το δοιάκι. **Βγάλε το πλοίο απ' τον καπνό**¹⁶ κι απο το κύμα αυτό: Τράβα **γυρεύοντας τον σκόπελο**· μήν ξεχαστείς κι αλλιάξει το καράβι δρόμο, που θα μας

παρασύρεις τότε στον χαμό", (μ. 217-221).

Η κάθε λέξη αυτών των στίχων απηχεί το πνεύμα της ανάληψης που κάναμε εδώ πιο πάνω.

Απ' το επεισόδιο παρέλθω σκοπίμως να αναφερθώ σε μια εικαζόμενη ερμηνεία της συνήθειας της Σκύλλης ν' αρπάζει κάμποσους ναύτες απ' τα πλοία τους για πρόγευμα, καθώς παραμόνευε σε σπήλαιο μέσ στον σκόπελο: Φαίνεται ότι το ναυσιπλοϊκό τέχνασμα του Οδυσσεύς ήταν ευρύτερα γνωστό, πολλοί περνούσανε ξηστά απ' τον Καλαβρέζικο βράχο - γι' αυτό κι η Σκύλλα-μας την είχε στήσει ακριβώς εκεί. Κι η εικαζόμενη ερμηνεία; Η επιφάνεια των νερών γύρω απ' τον στρόβιλο είναι βαθύτατα ρυτιδωμένη απο δευτερογενείς κυματισμούς τόσο ισχυρούς (Βατίστας, σελ. 60), ώστε η αναγκαστικά μεγάλη ταχύτητα των πλοίων κόντρα σ' αυτά τα επιφανειακά κύματα να συνεπάγεται φοβερή αστάθεια και σκαμπανεβάσματα πλοίου. Έτσι μπορεί να πετάγονταν έξω απρόβλεπτα κάμποσα μέλη του πληρώματος.

Ωστόσο, ο ήρωάς-μας πέρασε!

Άλλα κι η ώρα πέρασε - κι ας έρθομε στο τελευταίο επεισόδιο που έχομε διαλέξει.

7. Η απολύμανση του Παλατιού μετά την Μνηστηροφονία

Σπάνια ένας βασιλιάς τολμάει να σφάξει τον αφρό των υπηκόων του, τόσο μαζικά και τόσο αθύπητα - και με τη βοήθεια της θεάς αποδίπλα, η οποία άρπαζε τα εχθρικά τ' ακόντια και τα βέλη με τα χέρια της στον αέρα, και τα ξεστόμιζε (αδιστάκτως)... Άσε κι εκείνη η τελευταία σκηνή με του Μελέανθου τα εξορυσμένα "μήδεα" να τα τρών ωμά οι σκύλοι (κ. 475) - τί θέαμα για μια θεά (παρθένα κιόλας...).

Είναι όμως αλήθεια ότι ο Ποιητής μάς είχε ετοιμάσει προκαταβολικώς ν' αποδεχθούμε τη σφαγή - τόσο ξεσασμένοι ήταν εκείνοι οι Μνηστήρες (του θρόνου δηλαδή, διότι για την Πηνελόπη, τώρα, δέν νομίζω...).

Λοιπόν, ό,τι έγινε-έγινε, κι ο Οδυσσεύς δέν θέλει ακόμα να ντυθεί, αν δέν απολυμάνει πρώτα το παλάτι όλο απ' το μίasma του φονικού (κ. 480). Με τί; Με θειάφι και φωτιά.

Ο Όμηρος έκανε ήδη χρήση της απολυμαντικής ικανότητας του θείου όταν έβαζε τον Αχιλλέα (Π. 228) ν' απολυμάνει με θειάφι και νερό το κύπελλο με το οποίο έκαμε αποκλειστικώς τις σπονδές-του στον Δία. Άλλωστε κι ο κεραυνός του Νεφεληγερέτη απο θειάφι καμωμένος ήτανε (μ. 417).

Ο Οδυσσεύς λοιπόν παίρνει φωτιά και θειάφι και "θειαφίζει πρώτα μέσα όλο το παλάτι, έξω μετά και την αυλή" (κ. 494)· δέν αγνούσε τί είχε κάνει...

Και μόνον τότε τ' άγριο θεριό φεύγει απο μέσα-του: "Τον συνεπήρε αυτόν ο πόθος για στεναγμό και κλάμα", λέει (κ. 500). Η ήλιο αληθινά:

"Τόν δέ γλυκύς ήμερος ήρει κλαυθμού και στοναχής"! Κι αυτά που ήν πως τάχατες "δέν κλαίν οι άνδρες", είναι για κλάματα...

Αυτή κι αν ήτανε ζωή, στις πιό οριακές υπαρξιακές καταστάσεις - που την νοσηματοδοτούν βαθύτατα. Να 'πω "και στα δικά μας";

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Κουράκου Σ.: "Αμπελος και Οίνος στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο", Φοίνικας, 2013.

Γεννάδιος Π.: "Λεξικόν Φυτολογικόν", Π. Λεώνης, Αθήνα, 1914.

Βατίστας Γ.: "Οι στρόβιλοι στην Οδύσεια", στο "Επιστήμη και Τεχνολογία στα Ομηρικά Έπη", (Επιμ. Σ. Παϊπέτης), Περι Τεχνών, Πάτρα, 2008.

Ευσταθίου: "Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσειαν", απο Μ. Δεβάρη, Weigel, Λειψία, 1828, (Ανατύπωση Κύπριος, Αθήνα).

Wright M.: "Ο Όμηρος στη θάλασσα", στο "Επιστήμη και Τεχνολογία στα Ομηρικά Έπη", (Επιμ. Σ. Παϊπέτης), Περι Τεχνών, Πάτρα, 2008.

15. Απο Γ.Χ. Βατίστας, 2008· σχέδιο Θ.Π.Τ.

16. Ίσως απ' τις ψυσαλίδες ατμού (βλ. §2 πιο πάνω);

Κωνσταντίνος Βολανάκης, ο θαλασσογράφος

Με αφορμή την έκθεση έργων του στο Ίδρυμα Β. & Μ. Θεοχαράκη

Το πρωί του Σαββάτου, 24 Φεβρουαρίου 2018 μέλη της Φιλοθολογικής Στέγης Πειραιώς και της ΧΕΝ Πειραιώς επισκεφτήκαμε το Ίδρυμα Βασίλη και Μαρίας Θεοχαράκη στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας 9 με σκοπό να δούμε την έκθεση ζωγραφικής του Κωνσταντίνου Βολανάκη (διάρκεια από 7.2 έως 13.5.2018).

"Αν όμως ο Βολανάκης κατέχει ξέχωρη θέση στην ελληνική ζωγραφική, τούτο οφείλεται στη σημασιολογική ροπή του για τη θαλασσινή θεματογραφία. Η ήρεμη φύση του τον παροτρύνει να αποδίδει τη γαλήνη και τη λανθάνουσα νοσταλγική ποίηση των αραγμένων караβιών και τη ζωή των λιμανιών, αποφεύγοντας κατά κανόνα κάθε βίαιη απεικόνιση. Ακόμα και στις ναυμαχίες ή σε παρόμοια θέματα, είναι φανερό πως ρίχνει το βάρος περισσότερο στο περιγραφικό και αφηγηματικό στοιχείο παρά στη δραματικότητα της σκηνής.

Ο Βολανάκης, εξαιρετός σχεδιαστής, είναι από τους λίγους ζωγράφους της γενιάς του που τόλμησε ν' αντιμετωπίσει πολύπλοκες και πολυάριθμες πολυπρόσωπες συνθέσεις ("Τσίρκο", "Ναυμαχίες" κ.ά.) με άνεση και ευχέρεια. Όταν λοιπόν, θα επιδοθεί ειδικότερα στη θαλασσογραφία, εκείνο που θα επικρατήσει στους πίνακές του δεν είναι η ασάφεια του ρευστού στοιχείου, αλλή οι συγκεκριμένες περιγραφικές λεπτομέρειες του σκάφους.

Ο Βολανάκης είναι κατά βάθος ένα κράμα ρεαλιστή και ρομαντικού ζωγράφου. Ο ρεαλισμός που διαφαίνεται στην ακριβή λεπτομερειακή απόδοση της βάρκας, του караβιού, του λιμανιού. Ταυτόχρονα, η ευαίσθητη νοσταλγική φύση του τον οδηγεί ν' αποδώσει με μοναδικό τρόπο την υφή της θάλασσας και κυρίως την απεραντοσύνη και τις χρωματικές εναλλαγές του ουρανού. Είναι φανερό εδώ οι μνήμες από τη θητεία του στον εμπρεσιονιστικό χώρο και στους Ολλανδούς δασκάλους.

Τελειώνοντας, ας παρατηρήσουμε τις πρωτοπορικές ανακαινίσεις που επιφέρει η ζωγραφική του Βολανάκη. Στροφή στην εξελικτική πορεία της ελληνικής τέχνης, εκτός από τη δεκτικότητα που επέδειξε ο καλλι-

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΡΑΣΟΝΙΚΟΛΑΚΗ

Αντιπροέδρου Φιλοθολογικής Στέγης Πειραιά
Προέδρου Ινστιτούτου Πειραικών Μελετών

τέχνης αφομοιώνοντας τις νεωτεριστικές τάσεις της Δύσης, θεματικά ξέφυγε από το νεοκλασικισμό ή το λαογραφικό περιεχόμενο των ηθογραφικών σκηνών, ανανεώνοντας έτσι τη θαλασσογραφία" Ιτώνης Σπητέρης, Δάσκαλοι της ελληνικής ζωγραφικής του 19ου και

20ου αιώνα, Καστανιώτης, Αθήνα 1982, σελ. 1201

Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία και τις δικές μου σημειώσεις, ο Κωνσταντίνος Βολανάκης γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης στα 1837. Γιος του Δημητρίου Βολανάκη και της Χαρίκλειας Ηλιάδης. Αδέλφια του ήταν ο Ιωάννης, ο Αθανάσιος, ο Μιητιάδης, η Πολυξένη και η Καλλιόπη. Η οικογένεια γύρω στα 1851 μετακόμισε στην Σύρο κι ύστερα στον Πειραιά. Αργότερα ο αδελφός του Αθανάσιος Βολανάκης (μέλος της επιτροπής για την περίθαλψη των Κρητών προσφύγων στα 1867 και στα 1877 για την αποστολή εθελοντών στα σύνορα) ίδρυσε στα 1868 κλωστήριο βάμβακος (αίτηση του Επαμεινώνδα Α. Δ. Βολανάκη, σε χώρο στο τετράγωνο μεταξύ των οδών Ασκληπιοπού, Παλαμνιδίου, Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και Μεθώνης, λειτούργησε από το 1869, χρεοκόπησε και αγοράστηκε στα 1881 από την μετοχική εταιρεία "Εκτωρ Ψύχας και Σία") και το 1873 αγγειοπλαστείο (ο αδελφός του Μιητιάδης βρίσκεται και στο κεραμοποιείο των αδελφών Ζαρόκωστα <Ζαροκώστα;> πριν μπει στην διεύθυνση του νηματοουργείου, τον βρήκα και ως έναν από τους διευθυντές της επιχείρησης στα 1884).

Η Καλλιόπη πήρε ως σύζυγο τον Ι. Μανούση. Η Πολυξένη παντρεύτηκε τον Θεόδωρο Αφεντούλη (ιατρός, καθηγητής φαρμακολογίας, 1824 - 8.4.1893). Ο αδελφός του Γεώργιος Αφεντούλης διέκρινε στην Τεργέστη - που είχε τον Κωνσταντίνο ως υπάλληλο -

το καλλιτεχνικό του ταλέντο οπότε τον έστειλε για σπουδές στο Μόναχο (1864). Στην πόλη μας, περίπου στα 1875, έγινε ο γάμος του με την Φανή, κόρη του Ιωάννου Χρηστίδη και της αδελφής του Αφεντούλη, δηλαδή πήρε την ανιψιά του γαμπρού του. Τα πρώτα παιδιά τους, η Ποθυξένη, ο Δημήτριος και ο Γεώργιος, γεννήθηκαν στο Μόναχο. Την Ποθυξένη βάπτισε ο Νικόλαος Γύζης, τον Γεώργιο ο Ποθυχρόνης Λεμπέσης. Ο Δημήτρης πέθανε περίπου δύο ετών. Στο Μόναχο έμεινε έως το 1883. Τα προβλήματα υγείας της συζύγου του *"αποδοθείσας παρ' αυτής και των ιατρών εις το ασύννητες δι' αυτήν κλίμα του Μονάχου"*, ανάγκασαν τον Βοθανάκη να μετοικήσει στον Πειραιά και να δεχτεί την θέση καθηγητού στην Σχολή των Τεχνών (Πολυτεχνείο).

Αρχικά έμειναν στην οικία Καστριώτη, Σωτήρας (Σωτήρος Διός) και Δεληγιώργη. Μετά στην οικία των οδών Σωτήρας και Λεωφόρο Μουνυχίας (Γρ. Λαμπράκη) όπου γεννήθηκαν τα παιδιά τους Άγγελος (πέθανε στα 1924) και Μαρία (Μαίρη). Στα 1890 περίπου εγκαταστάθηκε στην οικία Ιωάννου Σκλήρη, Λεωφόρο Αθηνάς (Γεωργίου Α') 16 όπου άνοιξε σχολή ζωγραφικής και το *"Καλλιτεχνικόν Κέντρον Πειραιώς"* (1895), που σύμφωνα με τον Άγγελο Κοσμή αποτέλεσε έναν κλειστό κύκλο διανοούμενων που συζητού-

σε στον Τινάνειο κήπο τα καλοκαίρια και στο γραφείο του Κέντρου τους χειμώνες. Εκεί γεννήθηκε ο Μιητιάδης και ο Σπυρίδων (πέθανε μικρός, ενός έτους). Ο ήπιος χαρακτήρας του και η στολή του να επιβληθεί τον κατέταξε στο περιθώριο. *"Ο καλλιτέχνης, που είχε γνωρίσει τόσες δόξες στα νιάτα του, ζούσε σχεδόν ξεχασμένος στα γηρατιά του. Η απογοήτευση αυτή είχε αντίκτυπο και στο έργο του"*. Ο Νικόλαος Γύζης αναφέρει στο περιοδικό ΤΟ ΑΣΤΥ, 6.7.1907 ότι *"έπινε την πικράν του πίπιν εις τας προκυμαίας του Πειραιώς, ηθιμονημένος και κοιττάζων την θάλασσαν"*.

"Το 1903, ο Κ. Βοθανάκης, που έπασχε από κήλη, έπαθε όξυνση της αρρώστιας του και αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τη θέση του στη Σχ. Καλών Τεχνών. Ζούσε πια απ' τη σύνταξή του και απ' την εργασία του. Δυστυχώς, ύστερ' από τέσσερα χρόνια, προσβλήθηκε από οξύτατο δυσεντερικό κατάρρου, εξαιτίας υπερβολικής φρουτοφαγίας. Η πάθηση αυτή τον βρήκε εξαντλημένο και τον οδήγησε στο θάνατο. Ο Κ. Βοθανάκης πέθανε στις 29 του Ιούνη 1907, σε ηλικία 68 ετών. Κη-

δεύτηκε την επόμενη, που ήτανε μέρα Δημοτικών Εκλογών" Ικώστας Θεοφάνους, Η καλλιτεχνική ιστορία του Πειραιά 1884-1984, Γκαλερί Κόντη, Πειραιάς 1985, σελ.20. Στοιχεία παρμένα από εκτενέστερη εργασία του Μανόλη Βλάχου, Ο ζωγράφος Κωνσταντίνος Βοθανάκης, ΟΛΚΟΣ, 1974!

Έκθεση για τον Βοθανάκη έγινε από το Ναυτικό Μουσείο Πειραιά και το Ίδρυμα Λασκαρίδη και διήρκησε από 14.10.2009 μέχρι τις 17.1.2010. Το γεγονός αναφέρει και το περιοδικό ΛΙΜΑΝΙ του Δημήτρη Κατοικάρη, τεύχος 199, Νοέμβριος 2009, σελ. 62-65, όπου και το ανάλογο εξώφυλλο με τίτλο *"Ο Βοθανάκης επιστρέφει στον Πειραιά"*.

Στην Έκθεση εικαστικών τεχνών Πειραιωτών καλλιτεχνών που έγινε από τον Φυσιολατρικό Μορφωτικό Όμιλο ΠΛΑΤΩΝ στον κήπο της Τερψιθέας από 9.7 έως 10.8.1961, ο γλύπτης Νικόλας εξέθεσε - μετά τη ημέ-

ρα των εγκαινίων - την μαρμάρινη προτομή του Κωνσταντίνου Βοθανάκη που του είχε παραγγείλει ο Ιωάννης Μελετόπουλος για να δωρηθεί στον Δήμο Πειραιά *"προκειμένου να τοποθετηθεί εις μίαν των πλατειών της πόλεώς μας"*.

"Σε λίγο, η προτομή του Κ. Βοθανάκη θα είναι έτοιμη και θα περιμένει την τοποθέτησή της σε κάποιο σημείο του Πειραιά. Πριν όμως γίνει αυτό, θα έχουμε την ευ-

καιρία να χαρούμε την προτομή που την φιλοτέχνησε ο γλύπτης Νικόλας". Ικώστας Θεοφάνους, ΝΕΟΙ ΣΚΟΠΟΙ, 18.5.1961!

Έχω πληροφορίες ότι η Φιλολογική Στέγη Πειραιώς και η *"Κρητική Συντροφιά"* κατέβαλαν προσπάθειες για να είναι έτοιμες οι προετοιμασίες τοποθέτησης της προτομής του Βοθανάκη ώστε να γίνουν τα αποκαλυπτήριά της κατά τον εορτασμό της Ναυτικής Εβδομάδας. Ο ΟΛΠ είχε παραχωρήσει τον απαιτούμενο χώρο στην Φρεαττύδα: *"το βάθρον και η προτομή που επιλοτέχνησε ο συμπολίτης μας γλύπτης κ. Νικόλας είναι προ διετίας έτοιμον, ώστε δεν δικαιολογείται αναβολή"* ΙΒελισσάριος Μουστάκας, Χρονογράφος, 6.6.1962!

Πέρασε κι άλλος ένας χρόνος, φτάσαμε στα 1963, το Σάββατο, 29 Ιουνίου για να στηθεί τελικά η προτομή στον περίβολο του τότε Ναυτικού Μουσείου Πειραιώς, στην Ακτή Μουτσοπούλου 18 με *"αθόρυβη"* πρωτοβουλία της Φιλολογικής Στέγης Πειραιώς.

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ, φύλλο 18.034, Τρίτη 2 Ιουλίου 1963: ΚΩΝ. ΒΟΛΟΝΑΚΗΣ

Εις την ιστορίαν της νεοελληνικής ζωγραφικής ο Κωνστ. Βοηανάκης έχει καταλάβει μίαν θέσιν πρωτεύουσας μεταξύ των Ελλήνων θαλασσογράφων. Έγκυροι τεχνοκριτικοί του παρελθόντος τον είχαν αποκαλέσει Αϊβαζόφσκυ της Ελλάδος.

Υπήρξε δε ο Αϊβαζόφσκυ ο αρμενικής καταγωγής μεγαλύτερος θαλασσογράφος της Τσαρικής Ρωσίας.

Ωφειλε δε ο ημέτερος θαλασσογράφος την ακατανίκητον ροπήν προς την θάλασσαν και προς την εποποιϊαν της, εις την εκ Πειραιώς καταγωγήν του.

Δεν ήτο ο Πειραιεύς της εποχής του Βοηνάκη η σημερινή ασφυκτιώσα, υπό την σκιάν των καπνοδόχων των πλοίων και των εργοστασίων, βιομηχανική μεγαλούπολις.

Διετήρει ακόμα τας γραφικότητάς της η πόλις αυτή και των γραφικότητων αυτών ο ποιητής υπήρξεν ο μέγας Πειραιώτης θαλασσογράφος.

Ο Πειραιεύς τον ετίμησεν, επί τέλους, ανταξίως προς την καλλιτεχνικήν του προσφοράν εις την γέννησιν του, χάρις εις την δωρεάν υπό του συμπολίτου ιστορικού συγγραφέως κ. Ιω. Μελετοπούλου προτομήν του Βοηνάκη, η οποία την εσπέραν του Σαββάτου εστήθη, πρωτοβουλία της Φιλολογικής Στέγης, αθούρως, όπως αθούρως υπήρξε και η ζωή του θαλασσογράφου, εις τον περίβολον του Ναυτικού Μουσείου του Πειραιώς.

Η Φιλολογική Στέγη Πειραιώς συνέταξε και απέστειλε στις 31 Ιανουαρίου 1972 κείμενο προς τον δήμαρχο Πειραιώς Αριστείδη Σκυλίτην με σκοπό να τον ενημερώσει για μια σημαντική παράλειψη: Πάνω στην προτομή που ήδη είχε τοποθετηθεί στην νέα της θέση, διαπιστώθηκε ότι δεν αναγραφόταν το όνομα του ζωγράφου! Η Στέγη συνεννοήθηκε με τον Ιωάννη Μελετόπουλο ώστε ο γλύπτης Νικόλας να το χαράξει, αφού ειδοποιηθεί μετά από την συγκατάθεση του δημάρχου.

Αξιότιμε Κε Δήμαρχε,

Εν συνεχεία παλαιότερων ενεργειών μας, σχετικώς με την προτομήν Κ. Βοηνάκη, εφ' ων είχε ληφθή και το υπ' αριθ. 1761/69/30.1.70 Υμέτερον έγγραφον και αφού, κατ' αρχήν, Σας ευχαριστήσωμεν θερμώς διά την πραγματοποιηθείσαν προ καιρού επανατοποθέτησιν ταύτης εις κατάλληλον, πράγματι, θέσιν, έχομεν την

τιμήν να θέσωμεν υπ' όψιν Υμών τα εξής:

Επί της εν λόγω προτομής έχει σημειωθή από της κατασκευής της μία παράλειψις, η οποία ήδη, μετά την επανατοποθέτησίν της, ήρχισε να γίνεται αισθητή.

Πρόκειται περί της μη αναγραφής του ονόματος του Κ. Βοηνάκη επί της προτομής, με αποτέλεσμα να προκαληθή απορία ή και σύγχυσις ακόμη ως προς το τιμώμενον πρόσωπον, μεταξύ των παρατηρούντων ταύτην.

Παρακαλούμεν, όθεν, Υμάς όπως ευαρεστούμενος και εν τω πλαισίω του ενδιαφέροντός σας διά την ρύθμισιν των τοπικών θεμάτων, μεριμνήσετε και διά την ανωτέρω περίπτωσιν. Επί τούτοις, σας γνωρίζομεν ότι, ερωτηθείς σχετικώς ο εκ των δωρητών της προτομής και επίλεκτον στέλεχος της καθ' ημάς Στέγης κ. Ιωάννης Αθ. Μελετόπουλος, μας εδήλωσεν ότι η χάραξις του ονόματος του τιμωμένου επί της προτομής δύναται να γίνη υπό του γλύπτου κ. Νικόλα, ειδοποιουμένου σχετικώς υπό του ιδίου, μετά την Υμετέραν συγκατάθεσιν.

ΣΧΟΛΙΑ

*Βοηανάκης, Βοηωνάκης, Βοηονάκης. Ταλαιπωρημένος στην ζωή, αλλοιωθήκε ακόμα και το όνομα της οικογενείας του, υπάρχουν διαφωνίες από πού προέρχεται το επώνυμό του, πόσο μάλλον ο τόπος καταγωγής του. Πάντως «Βοηωνάκης και μετά Βοηανάκης» λέγονταν τα αδέλφια του στον Πειραιά.

*Σε πολλές βιογραφίες χρόνος γέννησής του καταγράφεται το 1839.

*Η Φανή Ιωάννου Χρηστίδου αναφέρεται και ως Φανή Ιωάννου Χρησαΐδου ίσως από λάθος.

*Νικόλας, Νικόλαος Παυλίδου, 1909-1990, γλύπτης και χαράκτης, έμενε αρκετά χρόνια στον Πειραιά.

*Για την προτομή του Βοηνάκη είχα κάνει αναφορά σε διάλεξή μου στον ΖΗΝΩΝΑ στις 16.4.2015 με θέμα "Μικρές πειραιώτικες ιστορίες μέσα από αγάλματα και προτομές της πόλης". Ανάρτηση στο blog με φωτογραφία της (που είχα βάλει στις 11.4.1999), 25 Απριλίου 2015 και στο ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ, τεύχος 51, σελ. 20-23.

τικού αισθήματος, που προέρχονται από τις αναθηματικές επιγραφές (χαρακτηριστική είναι η σειρά των επιγραφών που περιγράφουν τις θαυματουργές θεραπείες στο Ασκληπιείο), από τα δημοτικά εορτολόγια (ΕΙΚ.19), και αυτές που αναφέρονται την εισαγωγή νέων λατρειών. Σχεδόν αποκλειστικά επιγραφικές είναι και οι πηγές μας για τη θρησκευτική και κοινωνική σημασία και τη μορφή που αποκτά στον ελληνιστικό και ρωμαϊκό κόσμο το φαινόμενο του αφορωϊσμού και η αυτοκρατορική λατρεία. Αποκαθυστική για τη στάση απέναντι στο θάνατο είναι η λιτή, σε αντίθεση με τους υπερβολικούς συναισθηματισμούς των λογοτεχνικών επιγραμμάτων, γλώσσα των ταφικών ανάγλυφων (ΕΙΚ. 20).

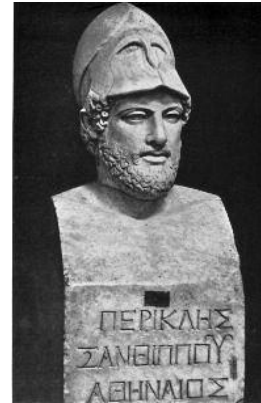
Πιο άμεση - χειροπιαστή θα λέγαμε - καθώς αναγνωρίζεται σ' αυτά το χέρι όχι ενός επαγγελματία χαράκτη, αλλά του ίδιου του ενδιαφερόμενου με την αστάθεια της γραφής και τις ανορθογραφίες του, είναι η επαφή με τον αρχαίο άνθρωπο μέσα από τα χαράγματα (γκράφτι) σε σπασμένα αγγεία, με τα οποία στέλνει προσκλήσεις, παραγγελίες (ΕΙΚ.21), ερωτικά ή υβριστικά μηνύματα, μαγικά ξόρκια, ή απλώς σημειώνει τις αγορές του (ΕΙΚ.22) ή δηλώνει την παρουσία του σε ένα γήεντι, όπως το πρόσφατο εύρημα ενός σκύφου με το όνομα του Περικλέους, του αδελφού του και της παρέας τους.

Σύντομα μόνο θα αναφερθούμε στη συμβολή της επιγραφικής στους υπόλοιπους κλάδους της Αρχαιολογίας. Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι επιγραφές στην αρχαία τοπογραφία και την αρχιτεκτονική. Συχνότατη είναι η αναφορά του ονόματος μιας πόλης ή ενός κτηρίου σε ένα ορόσημο (ΕΙΚ. 23) ή σε ένα κεραμίδι που μάς βοηθάει στην αναγνώρισή τους. Οι οικοδομικές επιγραφές επιτρέπουν όχι μόνο την ταύτιση αλλά ακόμα (όπως στην περίπτωση της Σκευοθήκης του Φίλωνος) και την πιστή αποκατάσταση του αρχαίου οικοδομήματος. Στην **αγγειογραφία και την πλάστική**, η υπογραφή μάς γνωρίζει το όνομα του καλλιτέχνη και βοηθά στην ταύτιση ενός έργου. Χάρη στις επιγραφές που καμιά φορά φέρουν τα ρωμαϊκά αντίγραφα των πορτραίτων τους αναγνωρίζουμε τη μορφή ενός φιλόσοφου ή ενός στρατηγού, όπως του Περικλέους (ΕΙΚ.24). Η προσφορά της επιγραφικής στην ιστορία της λογοτεχνίας αφορά κυρίως στις δραματικές παραστάσεις: τιμές για χορηγούς και χορηγηγικά μνημεία, καταγραφή των βραβευμένων έργων στους Διονυσιακούς αγώνες, δράση των συντεχνιών των ηθοποιών (των "διο-

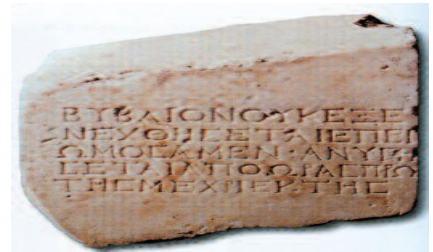
νυσιακών τεχνιτών"). Κάποιες επιγραφές αναφέρονται ακόμα στη λειτουργία (ΕΙΚ. 25) και στο περιεχόμενο των βιβλιοθηκών, ενώ εξαιρετικά σπάνια, αλλά μοναδικής αξίας για τη γνώση της αρχαίας μουσικής, είναι η μουσική σήμανση κάποιων επιγραφικών κειμένων, όπως οι ύμνοι των Δελφών και του Θορικού (ΕΙΚ. 26).

Η **ανάγνωση, συμπλήρωση, ερμηνεία και αξιοποίηση από τον ιστορικό της αρχαιότητας** του τεράστιου αυτού σε έκταση και ποικιλία, συχνά όμως, όπως είπαμε, αποσπασματικού επιγραφικού υλικού είναι δυνατή μόνο χάρη στην συστηματική συγκέντρωση, συμπλήρωση, ταξινόμηση (χρονολογικά και θεματικά), και δημοσίευση των επιγραφών με βάση τη γεωγραφική προέλευση στους τόμους των Inscriptiones Graecae (IG) και άλλες κατά τόπους ή θεματικές συλλογές ή ανθολόγια, όπως αυτά που αναφέρθηκαν προηγουμένως με τις συντομογραφίες ML (=R.Meiggs-D.Lewis, A Selection of Greek Historical Inscriptions to the end of the Fifth Century B.C.) και RO (=P. J. Rhodes-R.Osborne, Greek Historical Inscriptions 404-322) Το σώμα αυτό των επιγραφών συμπληρώνεται κάθε χρόνο με τη συγκεντρωτική δημοσίευση των νέων ευρημάτων (Supplementum epigraphicum graecum ή SEG). Ιδιαίτερη σημασία, ειδικά για την αξιοποίηση του υλικού, έχει -λόγω της συχνά προσωπικής φύσεως των επιγραφών και του μεγάλου αριθμού των καταβόλων αρχόντων κλη- η προσωπογραφία, που ασχολείται με τη σύνταξη των καταβόλων των ονομάτων και των οικογενειακών στελεμάτων των αναφερομένων προσώπων.

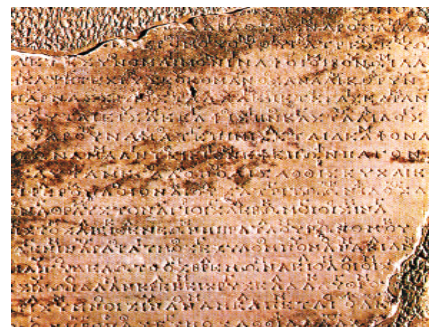
Χάρη στο πλήθος, την ποικιλία και την αυθεντικότητα των πληροφοριών η επιγραφική αποτελεί, όπως προσαπείσαμε να δειξουμε, μια ανεξάντλητη, όπως η ίδια η ζωή, πηγή για τη γνώση της αρχαιότητας, και προσφέρει την εγγύηση για το μέλλον της έρευνας στις κλασικές σπουδές. Το σημαντικότερο, αυτή σε αντίθεση με τις υπόλοιπες αρχαιολογικές επιστήμες (εξαίρεση αποτελεί η περιορισμένη στην Αίγυπτο παπυρολογία, στην οποία οφείλονται έργα όπως π.χ. η Αριστοτέλεια Αθηναίων Πολιτεία και οι κωμωδίες του Μενάνδρου ΕΙΚ. 27) πλησιάζει καθημερινά, είτε με τις ανασκαφές, είτε και τυχαία, με νέο υλικό (οι δημοσιευμένες επιγραφές ξεπερνούν τις 100.000), το οποίο προσκομίζει όλο και περισσότερες γνώσεις, θέτει νέα προβλήματα και νέες προοπτικές σε όλους τους τομείς της αρχαιολογίας.

Εικ. 24. Προτομή του Περικλέους, ρωμ. αντίγραφο

Εικ.25. Κανονισμός της Βιβλιοθήκης του Πανταίου στην Αθήνα, 1ος αι.π.Χ. «Δεν θα βγει κανένα βιβλίο, όπως ορκιστήκαμε. Θα είναι ανοικτά από την πρώτη έως την έκτη ώρα (μετρώντας από το ξημέρωμα)

Εικ. 26. Λεπτομέρεια από το Δελφικό Ύμνο στον Απόλλωνα (από τον τοίχο του Θεσαυρού των Αθηναίων). Οι νότες δηλώνονται με φωνιέντα πάνω από τις γραμμές

Εικ. 27. Πάπυρος με αποσπάσματα από την ιστορία των ετών 366-395 π.Χ. αγνώστου ιστορικού (Ελληνικά της Οξυρρύγχου)

Περί Φίλωνος και Θέμιδος

Του **Μιχάλη Βλάχου** Δικηγόρου ε.τ.

Σήμερα η οδός Φίλωνος και η περιοχή Τρούμπας γενικότερα είναι το City του Πειραιώς. Έδρα μεγάλων Ναυτιλιακών Εταιρειών, Γραφείων, Πρακτορείων, Τραπεζών και του Δικαστικού Μεγάρου Πειραιώς,

Όταν όμως αποφασίσθηκε η μεταφορά των Δικαστηρίων στην Οδό Φίλωνος από την οδό Πραξιτέλους, ο νομικός κόσμος Πειραιώς υπεδέχθη το νέο με ανάμικτα αισθήματα.

Οι παλαιοί Πειραιώτες θεώρησαν τη μεταφορά σαν επέλαση της Θέμιδος στους χώρους της Πανδήμου Αφροδίτης. Κηδόμενοι δε της Θέμιδος πιθανόν να φοβήθηκαν ότι κινδύνευε από τη γειτνιάσή της με την κακόφημη οδό.

Βέβαια ο χρόνος τους διέψευσε. Τα Δικαστήρια στεριώσανε, η υπόληψη της Θέμιδος δεν εβλήθη, αντιθέτως μάλιστα αποκατέστησε και τη φήμη της οδού Φίλωνος.

Έτσι δικαιώθηκε ο άνθρωπος που φέρει το όνομά του η οδός. Πράγματι ο Φίλων Εξηκεστίδου υπήρξε μια σπουδαία προσωπικότητας συνδεδεμένη με τον Πειραιά.

Γεννήθηκε στην Ελευσίνα και διέπρεψε σαν ένας από τους σπουδαιότερους αρχιτέκτονες της κλασικής αρχαιότητας και δη του δευτέρου ημίσεως του Δ' π.Χ. αιώνα. Φημισμένο έργο του ήταν το προσώο του Τελεστηρίου της Ελευσίνας, του οποίου πολλή αρχιτεκτονικά μέλη σωζονται κατά χώραν.

Αλλά το σημαντικότερό του έργο ήταν η Σκευοθήκη στον Πειραιά. Ήταν κτίριο ειδικά κατασκευασμένο για να στεγάζει τα εξαρτήματα (ιστία, κουπιά κλπ) ή όπλα τετρακοσίων τριήρων ή όπως λέει ο Πλίνιος χιλίων πλοίων του Αθηναϊκού στόλου, ένα είδος Ναυστάθμου (Arsenale). Ο Βιτρούβιος αναφέρει σε σύγγραμμά του περί της σκευοθήκης.

Τη Σκευοθήκη κατέστρεψε ο Σύλλας το 86 π.Χ. Έκτοτε με την πάροδο των αιώνων χάθηκαν τα ίχνη της. Τον περασμένο αιώνα βρέθηκε στη βορειοανατολική πλευρά της Ζέας (Πασαλιμάνι) μεγάλη επιγραφή που σαν συγγραφή υποχρεώσεων και εργοδηγικό περιείχε λεπτομερώς τους όρους κατασκευής της σκευοθήκης, σχήμα, διαστάσεις κλπ. Βάσει της επιγραφής αυτής αναπαρεστάθη το κτίριο του οποίου μακέτα εκτίθεται στο Ναυτικό Μουσείο Πειραιώς. Πρόκειται για ένα μακρόστενο κτίριο μήκους 124 μέτρων και πλάτους 17 με δύο κατά μήκος εσωτερικές κιονοστοιχίες από 35 κίονες η κάθε μία. Το ίδιο όμως το κτίριο δεν είχε βρεθεί. Από τη θέση ανευρέσεως της επι-

γραφής υπεληγίζετο ότι έπρεπε να κείται στη βόρεια πλευρά της Ζέας, όπου η σημερινή πλατεία Κανάρη στο Πασαλιμάνι. Όπου η τύχη έκανε το θαύμα της. Πριν από μερικά χρόνια ο τότε Δήμαρχος Πειραιώς προσπαθώντας να διανοίξει σήραγγα κάτω από την οδό 2ας Μεραρχίας για να συνδέσει υπογείως το Πασαλιμάνι (Ζέα) με το κεντρικό λιμάνι (αρχαίο Κάνθαρο) έπεσε πάνω στα θεμέλια του κτιρίου. Ευτυχώς η κατασκευή της σήραγγας ματαιώθηκε και ανασκάφηκε το Νότιο άκρο της Σκευοθήκης που

ξανακαλύφθηκε και τώρα βρίσκεται κάτω από την οδό 2ας Μεραρχίας μπρος από το κτίριο του Γαλλικού Ινστιτούτου. Το υπόλοιπο όμως κτίριο συνεχίζεται ανεξερεύνητο προς βορρά κάτω από τα υπάρχοντα κτίρια της δυτικής πλευράς της οδού Υψηλάντου στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ 2ας Μεραρχίας και Μπουμπουλίνας. Φοβούμαι δε ότι όπου έχουν ανεγερθεί πολυκατοικίες θα έχει εξαφανισθεί κάθε ί-

χνος θεμελίων. Πάλη όμως τύχη αγαθή μας επεφύλασσε το δώρο της. Κατά την εκσκαφή για την ανέγερση πολυόροφης οικοδομής στην οδό Υψηλάντου αρ. 170 βρέθηκε και το βόρειο άκρο της Σκευοθήκης.

Η Αρχαιολογική Υπηρεσία έσωσε τα ευρήματα που βρίσκονται τώρα εμφανή, στην περιφραγμένη πυλωτή του κτιρίου. Έτσι διαπιστώθηκε ότι η Σκευοθήκη έκειτο όχι στη βόρεια αλλά στη Δυτική πλευρά του λιμένος Ζέας στο στενότερο σημείο του βραχίονα που χωρίζει τη Ζέα από το λιμένα Κανθάρου.

Κατ' ευτυχία δε σύμπτωση στο νεότευκτο κτίριο στεγάζεται τώρα το Υποθηκοφυλάκειο Πειραιώς. Υπηρεσία στενά συνδεδεμένη με τη λειτουργία της Δικαιοσύνης.

Φαίνεται ότι ο Φίλων ευγνωμονώντας τη Δικαιοσύνη για τη συνεπεία του Δικαστικού Μεγάρου αναβάθμιση της οδού που φέρει το όνομά του, αντιπρόσφερε άλλη μία στέγη της Θέμιδος πάνω από το διάσημο κτίριο που ο ίδιος κατασκεύασε.

Τώρα δε πάλι το Εφετείο Πειραιώς μελετάται να μεταφερθεί και να στεγασθεί στην πλατεία Κοραή απέναντι και παράλληλα από το Δημοτικό Θέατρο, στο κτίριο που προωρίζετο να στεγάσει το Δημαρχείο Πειραιώς στη διασταύρωση των οδών Ηρώων Πολυτεχνείου και Γεωργίου Α'.

Αναπαράσταση της Σκευοθήκης κατά Joppesen